

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра релігієзнавства

**ОСВІТНЬО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ ФІЛІПА МЕЛАНХТОНА
В КОНТЕКСТІ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОЄКТУ ЄВРОПИ**

Кваліфікаційна робота зі спеціальності

031 «Релігієзнавство»

на здобуття академічного звання бакалавра релігієзнавства

Студент-виконавець:
Круковський Тарас Васильович

4 курс

Науковий керівник:
Харьковщенко Євгеній Анатолійович
доктор філософських наук, професор

(підпис)

Допущено до захисту:
Зав. кафедри _____

Київ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Освітня діяльність.....	10
1.1. Промова при вступі на професорську посаду.....	10
1.2. Перші лекції.....	11
1.3. Реформатор освіти.....	14
1.3.1. Навчальні програми.....	21
1.3.2. Продовження реформи університету.....	24
1.4. Розширена свобода викладання.....	28
1.5. Реформа шкільної освіти.....	30
1.5.1. Відкриття школи у Нюрнберзі.....	33
РОЗДІЛ 2. Релігійні та філософські практики	39
2.1. Етика та політика. Повернення до Аристотеля.....	43
2.2. Політичні інтриги.....	48
2.3. <i>Locī communes</i>	51
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

Вступ

Актуальність теми дослідження. Проблеми історії Реформації протягом більше двох століть сьогодні привертають увагу як зарубіжного, так і вітчизняного релігієзнавства. Навколо цієї події і сьогодні точаться жваві дискусії, не вщухає гостра полеміка. Не згасає вона і навколо питань, пов'язаних з головними діячами Реформації, які виробляли та обґрунтовували нову догматику, відмінну від середньовічної теології.

Релігійне життя Німеччини XVI ст. нерозривно пов'язане з діяльністю Філіпа Меланхтона, який відіграв одну з ключових ролей в історії Реформації. Автор «Аугсбурзького віросповідання», що у Статуті Всесвітньої лютеранської організації визнається як догматична частина основи цього об'єднання, став першим систематизатором лютеранської догматики, основоположником протестантської системи і політичним діячем. Для сучасників він був «головним теологом Реформації» і «вчителем Німеччини».

Ця особа незаслужено опинилася у вітчизняній історії та релігієзнавстві за межами повного дослідження. Ті поодинокі випадки, що зустрічаються на сторінках вітчизняних видань, здебільшого не відрізняються від несправедливої характеристики, яка міститься у Великій радянській енциклопедії: «Меланхтон був ворогом усякого прогресивного суспільного руху»[31, с.834] або ж «філістерський, маленький кабінетний вчений».

Діяльність Філіпа Меланхтона і на сьогодні є маловивченою. Застарілі стереотипи створюють труднощі для адекватної оцінки протестанського руху і в майбутньому навряд чи можуть бути подолані й досягнуті без детального дослідження та аналізу життя, світогляду і діяльності провідного ідеолога Реформації.

Особливо ця проблема актуалізується з огляду на те, що протестантизм – це одна з трьох світових християнських течій, яка має значний вплив у

слов'янському світі, в тому числі і в Україні. Залишаючись на даний момент динамічною конфесією, протестантизм не тільки не втратив, а навпаки, зміцнив свої позиції в Україні. Причому, ця тенденція є загальносвітовою. Сучасні зовнішньополітичні західні пріоритети України надзвичайно актуалізують питання про роль протестантизму в суспільному та духовному житті нашої держави. З огляду на це, з'ясування реформаційних процесів і участі в них головного ідеолога Філіпа Меланхтона, еволюції його світогляду і впливу на формування нової форми ідеології набуває особливого значення. Висвітлення цих питань, по-перше, сприятимуть подальшому розв'язанню кардинальної проблеми про характер Реформації та протестантизму, про методи проведення Реформації та звинуваченню протестантів у нашому суспільстві. По-друге, воно краще допоможе зрозуміти роль Філіпа Меланхтона у цих процесах та його місця серед витоків дисциплінарного проєкту Європи.

Сучасна Україна переживає складний процес формування своєї самосвідомості. Наше суспільство давно отримало релігійну та політичну свободу, але ще не довело своєї готовності вміло користуватися цими головними надбаннями демократичного ладу. Досить часто виникають непорозуміння між різними конфесіями; іноді мають місце спроби розв'язати ці міжконфесійні суперечки силовими засобами. Тому вивчення історичного досвіду XVI ст., а також нове осмислення політики Філіпа Меланхтона при розв'язанні міжцерковних проблем, вміння приймати неординарні, творчі рішення з урахуванням потреб різних релігійних угруповань є цілком очевидним.

Реформа системи освіти, яку запропонував Меланхтон, той досвід, що був накопичений за роки її існування, може стати в пригоді сучасній освіті.

Дослідження практик Меланхтона в контексті релігійних рухів має важливе теоретичне значення для пояснення характеру і закономірностей подій, які були викликані Реформацією в Німеччині. Без глибокого

осмислення феномену Філіпа Меланхтона картина розвитку німецької Реформації і Гуманізму суттєво збіднюється.

Об'єктом дослідження є творча спадщина Філіпа Меланхтона, яка відображає практики гуманіста і реформатора.

Предметом дослідження є освітні, релігійні та соціально-політичні практики Філіпа Меланхтона як вияв сукупності його поглядів, інтелектуальних і духовних імперативів, інтерпретованих у тісному зв'язку з реформаційними ідеями та Північним гуманізмом, які започаткували можливість дисциплінарного проєкту.

Стан наукової розробки. Вивчення діяльності Філіпа Меланхтона, його ролі і місця в Північному гуманізмі та Реформації, а також історія творення образу мислителя має давню традицію і бере свій початок ще у XVI ст. Вже тоді була започаткована полеміка щодо того, ким він був – гуманістом чи реформатором? В більшості сучасних наукових праць Меланхтон виглядає як яскравий, але наївний гуманіст, який «трансформувався» в реформатора завдяки контакту із динамічною індивідуальністю Мартіна Лютера[33, с.32], але після навернення у лютеранство він не міг повністю розлучитися зі своїм гуманістичним минулим, остаточно вирішити внутрішню «суперечку» між Лютером та Еразмом. З цієї причини Меланхтон у низці наукових праць постає менш надійним представником євангелічного руху[33, с.32-33]. Формування подібного образу стало наслідком внутрішньоцерковних конфліктів другої половини XVI ст. Тоді, після смерті Мартіна Лютера, Меланхтона почали звинувачувати у криптокальвінізмі, або пошуках шляхів повернення до католицизму. Спробою виправдати Меланхтона й показати його лютеранські погляди була перша ґрунтовна біографія, написана соратником реформатора Йоахімом Камерарієм. Наступною роботою була біографія, опублікована його учнем Паулем Крелюєм.

Загалом же початок систематичних досліджень – «корені» меланхтонівської історіографії сягають кінця XVIII ст. Тоді з нагоди святкування 300-ліття від дня народження реформатора з'являються перші

наукові розвідки. У них спостерігається спроба визначити місце Меланхтона в німецькій Реформації. Одними із першим дослідників можна назвати Й. Тішера, Й. Вольбедінга, Л. Хейда, Г. Шумана.

У 50-60-ті рр. ХІХ ст. виходить друком низка праць присвячених Філіпу Меланхтону з нагоди 300-ліття його смерті (1560 р.). Акценти досліджень на той час суттєво змістились. Істориків цього періоду почали цікавити не традиційні питання політичної історії, але історія окремої особистості, її місце у суспільстві, культурні процеси. Зокрема, серед досліджень другої половини ХІХ ст. привертають увагу наукові розробки Л. Коха, А. Герлінгера, Й. Вольбедінга, К. Герінга, Й. Вольфарта, К. Лампрехта. Ці праці були присвячені педагогічним практикам Меланхтона, його релігійній діяльності, впливу на культуру і гуманістичне життя, побуту і, безумовно – теологічним поглядам.

У 90-х рр. ХІХ ст. дослідження педагогічних практик Меланхтона набуло подальшого розвитку. Свій внесок у це зробили Ф. Рот, Й. Хаусляйтер, В. Борнеманн, А. Гарнак, А. Руде.

У першій третині ХХ ст. історична наука Німеччини переживала складні зміни, що були пов'язані із поразкою Німеччини у Першій світовій війні, крахом кайзерівської імперії і Версальським договором. Більшість істориків у міжвоєнну добу рухалися у руслі традиційної позитивіської історіографії, спрямованої на нагромадження фактів. Серед дослідників слід виділити Г. Ріттера, Г. Каверау, А. Гарнака, К. Холла, Й. Галлера.

В подальшому ході досліджень у ХХ ст. інтерес до постаті гуманіста та реформатора лише зростав. Р. Штупперіх, Л. Штерн, Г. Урбан, Й. Шільдта, Р. Кеммерер, Г. Борнкамм, В. Нойсер, П. Шварценау, Ервін Ізерло, В. Маурер та інші ввели ряд тез та точок осмислення спадщини Меланхтона, часто полемізуючи між собою.

У 70-90-ті рр. помітно зріс інтерес німецьких дослідників до постаті Філіпа Меланхтона. У Бреттені з'явилося видавництво, що мало на меті популяризацію меланхтонівської культурної спадщини. Так було

виданонизку наукових праць, присвячених Меланхтону. Серед авторів цих досліджень були історики, філологи, теологи. Серед них В. Ейзінгер, Г. Бранді, Г. Лаєр, Р. Шефер, Г. Оештман, М. Юнг.

Одним із найбільш авторитетних сучасних дослідників діяльності Ф. Меланхтона є німецький теолог і філолог Х. Шайбле. У 1963 р. він організував у Гейдельберзі дослідницький центр, що займається вивченням практик Меланхтона. На сьогодні доробок Х. Шайбле нараховує понад 500 наукових статей, присвячених відомому гуманісту і реформатору. Останньою ґрунтовною роботою Х. Шайбле стала монументальна біографія Філіпа Меланхтона, що була видана у переддень святкування 500-ліття Реформації. Х. Шайбле, притримуючись раніше заявленої ідеї про практичну відсутність розбіжностей між Лютером та Меланхтоном, все ж змушений був вказати на одну важливу деталь. Меланхтон нерідко представляв офіційну позицію лютеранства, яка не узгоджувалася з його власним розумінням. Це приводило до душевних хвилювань і когнітивного дисонансу. Тому Х. Шайбле метафорично порівняв Меланхтона у можливостях самостійного вибору із Прометеєм, прикутим до скелі. Х. Шайбле показує Меланхтона як реформатора освітньої системи Німеччини, теолога, філософа, акцентуючи увагу на його ролі як політичного посередника, або комунікатора Реформації, постійно зайнятого теологічними і політичними перемовинами, подорожами, листуванням із соратниками та опонентами.

Серед досліджень останніх років привертають увагу праці, присвячені особливостям догматик Меланхтона. Такими є роботи Г. Франка, директора Європейської Академії Меланхтона і хранителя музею Меланхтона у Бреттені, а також Ш. Міхеля та У. Кьйопфа, Н. Куропка.

Чільне місце в історіографії з проблем визначення Меланхтона як реформатора чи гуманіста замає дослідження українського історика Петра Котлярова. Петро Котляров є автором низки статей, монографій та докторської дисертації, присвяченій цьому питанню. У своїх розвідках дослідник займається питаннями етики, гуманістичної освіти,

дипломатичними практиками, теологією, філософськими працями Меланхтона та аналізу візуальних джерел.

Мета дослідження полягає у комплексному з'ясуванні визначальних факторів реформаційної, гуманістичної та політичної, освітньої та філософської діяльності Філіпа Меланхтона на головних етапах реформаційного руху досліджуваного періоду. Для досягнення цієї мети поставлено такі **конкретні завдання**:

- виявити особливості реформування шкільної освіти та визначити роль і місце pietaseteruditio в релігійній педагогіці Меланхтона;
- простежити процес формування теоретичних засад освіти та педагогіки у ранніх творах Ф. Меланхтона;
- розглянути мотиви, спроби і наслідки звільнення університетської освіти від схоластичної спадщини середньовіччя та переходу до нових методів і форм викладання;
- охарактеризувати діяльність Меланхтона по переосмисленню «аристотелівської спадщини»;
- з'ясувати особливості релігійно-політичної діяльності Меланхтона, його етико-моральні переконання щодо можливості застосування зброї в справі захисту релігійних переконань та досягнення соціальної справедливості;
- з'ясувати положення Іосі у Меланхтона;
- розглянути етичний та дисциплінарний контексти у його реформах освіти;
- з'ясувати гуманістичний контекст в університетській діяльності Меланхтона.

Наукова новизна визначається як самою постановкою, так і розробкою теми як актуальної і цілісної наукової проблеми, яка ще не була предметом спеціального дослідження. Наукова новизна диплому полягає у наступному.

Вперше:

- освітні практики Меланхтона розглянуто як засади для можливості дисциплінарного проєкту Європи;
- на основі джерел запропоновано не обмежувати багатогранну діяльність Меланхтона лише однією роллю, але вважати Меланхтона в однаковій мірі гуманістом і реформатором.

Отримали подальший розвиток:

- виділення груп основних практик Філіпа Меланхтона – соціальнополітичні, освітні, культурні і релігійні;
- висвітлення реформ вищої освіти, впроваджених Мартіном Лютером та Філіпом Меланхтоном;
- знання про особливості матеріального забезпечення закладів вищої освіти в добу Реформації;
- знання про розширену свободу викладання та затвердження школи у Нюрнберзі;
- програми навчання та статuti університету, складені Філіпом Меланхтоном.

Методи дослідження. В основу методології покладено принцип історизму та об'єктивізму, який дозволяє вивчати складні суспільні явища, конкретні події. Були використані методи пізнавальної діяльності – історичний, логіко-теоретичний, порівняльний і хронологічний.

РОЗДІЛ 1

Університетська діяльність

1.1. Промова при вступі на професорську посаду

Дослідники Меланхтона часто відмічають унікальність цієї промови. Худорлявий юнак своїм виглядом не викликав жодної довіри у професорів університету. Але початок мови на вишуканій та чистій латині змусив змінити відношення до себе навіть найбільших скептиків. «Зухвало, але вірно» - скаже про це Лютер[39, с.60]. Його духу будуть близькі ті ідеї, що виголосив за кафедрою Філіп. З цієї промови розпочнеться і визнання, і дружба богословів. В Німеччині традиція вступної промови при вступі на посаду професора актуальна і сьогодні. В суботу, 28 серпня 1518 року Філіп Меланхтон виголосив її. Присвячена вона було реформі освіти: «Decorrigendis adolescentia studiis» - «Про перебудову освіти юнацтва»[39, с.61].

Новий професор постав перед слухачами поборником Відродження, захисником і проповідником «renascentes Musae», «stadium litterarum renascentium», «renascentia studia». «Bonae litterae», «elegantia litteratura» - ось, що на думку Філіпа потребує уваги. В контексті цих слів він виступає ідеальним уособленням епохи Гуманізму та послідовником Еразма Ротердамського. Гасла епохи звучать у його закликах до «fontes studiorum» — пошуках джерела наук[39, с.61]. Меланхтон відмічає, що вивчення давньогрецької вважається ознакою надмірності, а вивчення давньоєврейської — ознакою невпевненості в собі. «І взагалі, багато наших сучасників вбачають у вивченні давніх мов більше клопоту, ніж користі» [33, с.24].

Через 50 років на присудженні магістерських ступенів 26 липня 1573 року Юст Ліпсій виступив із «Промовою про подвійну згоду» (Iusti Lipsii duplici concordia oratione non prius edita), опубліковану в Цюріху у 1600 році. У першій частині промови оратор говорив про згоду в

університеті, а в другій - у церкві. Тут він проявив себе як зяттий захисник Аугсбурзького віросповідання, дозволивши собі яскраві інвективи проти Римської церкви, називаючи її «блудницею з нахабною зграєю пурпураносців» (*Romana meretrix, cum illo impuro grege Purpuratoruni*). Професор в фарбах описав Варфоломійвську ніч, звинувативши понтифіка в підбурюванні, а Лютера і Меланхтона оспівував як «божественних героїв» (*divini heroes*), які виводять людей з «пільми папських забобонів» до світла Євангелія. Цікавим є і той факт, що тут він згадував університетську промову Меланхтона[19, с. 30-33].

В історичній частині своєї промови Філіп віддає дань поваги традиції вченості. Висока схоластика отримує негативну оцінку — «В ній ми утратили математичні знання, а вся вченість знаходиться під впливом поганих латинських перекладів праць Аристотеля» Нехтування давньогрецькою, незнання математики та розбещеність богословів ідуть одне з одним [33, с.27].

Програма реформ, яку пропонує молодий автор, не несе в собі відміни традиційних предметів. Він намагається провести студентів через «туман другорядної інформації». Необхідно, на його думку, детально вивчати першоджерела, які стануть азами в необхідних дисциплінах – богослів'ї та праві. Слід відмітити, що він не стає на сторону однієї із шкіл. «Обери найкраще із кращих авторів і з того, що стосується природи, і з того, що стосується формування особистості» [33, с.30]. Філіп ще раз підмічає, що без знання давньогрецької цього не можна досягнути. Знаннями природничих наук Меланхтон завдячує античним авторам. В науці про людину найбільш повчальними текстами називаються «Етика» Аристотеля, «*Nomoi*» Платона, Гомер та латинські поети. Важливою реформатор називає й історію. «Жодна область людського життя – ні публічна, ні особиста – не може обійтись без її повчальних прикладів». І все ж, як би людина не тягнулася до наук, до цілі вона може дійти тільки під покровительством Духа Святого»[41, с. 379].

Проте, молодий викладач відмічає, що не хоче залишити за собою

враження, немов він збирається повчати віттенберців. Він хвалить політику курфюрста Фрідріха Саксонського в області освіти. Саме йому він і зобов'язаний запрошенням на новостворену кафедру. Він вітає студентів з тим, що вони будуть вивчати Аристотеля в оригіналі, читати ритора Квінтіліана и знайомитися із Плінієм. Завершує він Горацієвим «Sapere aude» - зверненням, яке Кант у своїй статті перетворить у лозунг Просвітництва: «Май сміливість користуватись розумом!»[18, с.181].

1.2. Перші лекції

Філіп Меланхтон був запрошений на кафедру давньогрецької мови та літератури. Від початку він вбачав у процесі вивчення обов'язковими до розгляду тексти Нового Заповіту. Свою службу він почав із лекції по Іліаді та посланню до Тита, заради чого ним були видані ці тексти давньогрецькою. За ними послідували обрані місця із Плутарха та Піндара, а також послання св. апостола Павла до римлян та галатів. До усіх цих лекцій збереглися студентські конспекти[42, с.72].

Згодом Меланхтоном були видані перші підручники з риторики та діалектики, які були напрацьовані ним ще в Тьубінгені. Літом у 1521 році він сам читав лекції, опираючись на ці підручники. В них розглядалися праці Верлігія, Аристофана, Лукана, деякі промови Цицерона, а згодом були доповнені Аратом та Гесіодом.

В додаток до цього Філіп займався кафедрою давньоєврейської мови, створеній одночасно із його кафедрою, проте, без змоги запросити постійного професора. Спочатку на цю посаду був призначений відомий гебраїст Йоганнес Бешенштейн. Меланхтон радів перспективі майбутньої співпраці, проте, його колега був старшим за нього на 25 років і всю відповідальність переклав на молодого професора. Він написав передмову до граматики давньоєврейської мови Бешенштейна. Однак, другий провів у Віттенберзі неповні 3 місяці. В січні 1519 року він узяв відпустку та ніколи більше не повертався. Філіпу одразу довелось взяти на себе всі його обов'язки. Він читав лекції по Псалмах, книзі Буття, викладав граматику до

квітня 1520 року, коли кафедру не прийняв Маттей Адріан. Але вже у жовтні він мав сварку із Лютером і в лютому 1521 року відмовився від місця. Меланхтону знову довелося брати на себе додаткові обов'язки до моменту призначення Маттея Ауругала, який очолив кафедру надовго. Тим не менш, Філіп продовжив займатися гебраїстикою, на що вказує особистий екземпляр «*Rudimenta Hebraica*» його колишнього наставника Рейхліна, який мав особливий вплив на молодого реформатора та гуманіста [41, с.82]. Велика кількість коментарів на полях праці зроблені в різні періоди життя Меланхтона. Зокрема, вже через 25 років у одній із поїздок карета Філіпа перевернулася й він зламав руку. Після цього інциденту його почерк так і залишився незграбним. Його приклади ми зустрічаємо в цьому підручнику.

Зазвичай магістри факультету мистецтв продовжували своє навчання на одному із вищих факультетів. 19 вересня 1519 року молодий богослов отримав ступінь *baccalaureus biblicus*. Завдяки цій кваліфікації він став членом богословського факультету, не відмовляючись при цьому від своїх справ та обов'язків на філософському. Тепер він читав лекції по Св. Писанню за текстами Вульгати. Це були курси за Євангелієм від Матвія та Посланням до римлян. Це було значно більше того, що вимагав устав [38, с.57-58]. Через свою поїздку в Вормс та переховування згодом у замку Вартбург Мартін Лютер був відсутнім протягом року. Філіп змушений був додатково читати лекції щодо Послання до коринтян та Євангелія від Івана.

Згідно існуючого на той момент уставу 1508 року Меланхтону слід було звернутись до «*Sententiae*» Петра Ломбардського – стандартного підручника схоластики для того, щоб отримати наступну ступінь – *sententiarius*. Проте, цю ступінь він отримувати не став. Занадто сильною була його неприязнь до схоластичного вчення [10]. Замість цього він написав книгу, в яку ввійшло його знамените висловлювання: «*Mysteria divinitatis rectius adoraverimus quam investigaverimus*» - «божественні тайни потрібно, скоріше, молитовно поважати, ніж досліджувати». Ця книга називалась «*Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes*

theologicae»[36] – «Загальні поняття про речі богословські або представлення богословських понять». Вона виходила у Віттенберзі частинами, з серпня до грудня 1521 року.

Цією побудовою молодий Філіп, якому було 24 роки створив перше систематичне положення богослів'я Реформації і разом із тим новий жанр наукової літератури, яка знайшла багатьох послідовників[35, с. 3-17]. Ця книга стала його основною працею, над якою він не залишав працювати протягом усього життя. Значною мірою робота була спровокована Лейпцизьким диспутом 1519 році. Меланхтон тоді за результатами невдалих перемовин між Мартіном Лютером і Йоганном Екком у листі до Еколампадія описав перебіг подій диспуту та виклав власні думки щодо «теології Христа» й «аристотелізму». «Аристотелізм» Меланхтон звинуватив у тому, що він має мало спільного із теологією Христа[34, с.15] . Лист був опублікований і викликав роздратування в головного учасника диспуту Й. Екка[41, с.15] . Як наслідок, Меланхтон змушений був долучитися до складної дискусії зі схоластичною теологією, відголос якої постійно присутній у тексті «*Locis communes*». Під час цього диспуту Меланхтон викликав незадоволення у Екка, оскільки Меланхтон постійно підкладав Лютеру записочки із відповідями, а іноді і підказував, що треба говорити. В кінці кінців Екк не витримав і з гнівом вигукнув, щоб Філіп займався своїми справами і не гнівив Екка: «*Tacetu, Philippe, astuastudiacura, nemeperturba*» [22, с.128].

Після диспуту Лютер, находячись серед колег скаже: «Цей маленький грек перевершує мене навіть в богослов'ї». Згодом Лютер буде відвідувати лекції Філіпа, на одній із них він звернеться до студентів із короткою промовою: «Я дякую моєму хорошому другові Філіпу за те, що він навчає нас грецькій мові. Я старший за нього на чотирнадцять років. Але це не заважає мені вчитися у нього. Я говорю це вільно, він розуміє більше, набагато більше, ніж я, про що признатись мені взагалі не соромно. Ось чому я багато думаю про цю молоду людину і нікому не дам її образити»[42, с.112] .

1.3 Реформатор освіти

Тези Лютера та окремі місця щодо відпущення гріхів та покаяння привели до формування релігійного руху, ціллю якого було оновлення церкви та благочестя в біблійському дусі. Спочатку в Віттенберзі, а згодом і в інших університетах ці зміни розумілися в гуманістичній потребі реформ укріпленої схоластичної системи освіти шляхом повернення до істинних джерел науки. На думку Лютера та Меланхтона вплив аристотелізму на богослів'я був пагубним. На цьому фоні Аристотель піддавався несправедливим оцінкам навіть в такій сфері його діяльності, як логіка. Богословська критика його праць позбавила Аристотеля заслуженого авторитету і в предметах факультету мистецтв. Але для студентів це не було очевидним фактом. Дуже швидко вони почали противитися вивченню граматики та логіки за Аристотелем та хотіли займатися виключно питаннями спасіння, студенти хотіли потрапити на нововведені лекції з вивчення біблійних текстів. В листах до своїх колег Меланхтон підмічає, що голод за «релігійною» наукою став настільки сильним, що багато молодих людей стали нехтувати «тривіальними» основами – граматиною, логікою та риторикою.

З літа 1522 року зміни у відношенні студентів до навчальної програми почали відображатися й на успішності випускників, зокрема, захистах докторського ступеня на філософському факультеті. Оскільки студенти не добирали знань, вони не могли скласти іспити. В лютому 1523 року декан Карлштадт заявив, що не збирається більше проводити захисти докторських ступенів. Лютер цього не одобрив.

Схожі процеси відбувалися і в інших містах, за ними спостерігали із тривогою. З міста Ерфурт, в якому був університет, багатий традиціями, надійшов лист до Лютера та Меланхтона. Його автором був Гелій Еобан Гесс, професор та видатний поет навколо якого зібралось своє коло гуманістів. Настрій послання був тривожним, він виразив думку, що богослів'я Віттенбергу наносить шкоду іншим наукам, розбещує студентів і що таким чином нація німців може перетворитись на варварів.

Реформатори усвідомлювали цю проблему. У своїх отриманих відповідях, які Еобан опублікував 29 березня 1523 року під назвою «Про те, що не слід нехтувати необхідними гуманістичними заняттями» - професори повідомили про усвідомлення та прийняті міри[42, с.84]. Незадовго до цього Меланхтон виголосив промову «Про те, що мовні дисципліни є необхідними у вивченні будь-якого предмету», відому як «Eusomiumeloquentiae» або «Похвала красномовству». Важливий наголос Філіп ставить на те, що мова йтиме не про філософію. Зі слів лектора, філософія не потребує захисту, «тому що кожен зараз кічиться званням філософа!». Також, популярно бути і юристом, не говорячи вже про богослова. «Тільки мови нікого не турбують і не можуть знайти ні поваги, ні наукового ступеня». Студенти ж не усвідомлюють важливості цих наук. Меланхтон вибудовує свою аргументацію, виділяючи в ній два аспекти: По-перше, вивчення мов сприяє розвитку навичку чіткого формулювання власних думок, а це зовсім не просто. І вченій людині, рекомендує автор, слід зберігати звичайне значення слів, а не вигадувати, подібно схоластам, нову мову, яка перемішується із іноземними мовами та не зрозуміла нікому. Крім того, слід зберігати правила побудови речень, інакше промова буде темною, як у Алупея. І мистецтво красномовства – це більше, ніж просто вправне використання слів. По-друге, вивчення мов – це школа розуму, адже воно навчає кращому пізнанню людських цінностей і здатність до розумного судження та мовлення нерозривно пов'язані одне з одним. Класична література література переповнена прикладами чужого досвіду. Прагнення до ясного вираження своїх думок відточує розум, бо для того, щоб висловити думку, необхідно пильно прослідкувати за предметом. Студентам загрожують дві небезпеки: хто не вимуштрує свій розум за допомогою ясного стилю, той тупіє. Те ж саме відбувається і з тим, хто читає та слухає без міри. Хто ж не володіє здатністю до судження, той читає без розбору і поганий текст, не маючи ні задуму, ні мети, а в кінці нічого не знає взагалі. Хто ж силкується наслідувати хорошому автору, той уважніше стежить за змістом прочитаного. Правильного влаштоване навчання повинно

містити в собі три речі: вправлення у промовах та стилістичні вправи в поезії та прозі. Власна творчість для Меланхтона – невід’ємний елемент у набутті гарного стилю. Він говорить, що зневажливе ставлення до поезії здатне спричинити за собою занепад літератури та науки. Завершує цю думку він і тим, що володіння *arteddicendi* вдосконалює наш інтелект у всіх напрямках. Проте, продовжує професор, досить багато богословів сумніваються в користі *arteddicendi* для толкування богословських писань. На ці сумніви він реагує вкрай різко, мовляв, що цим помилково заразилися багато із тих, хто зневажає тепер і *humanioresdisciolas*. Таких богословів Меланхтон називає лінивими та потурає їх за списування чужих проповідей. «Це все люди, яким добро та благочестя, чесноти і навіть сам Христос – лише фарс». Аудиторія високо оцінила різку позицію молодого професора в цих тезах. Далі він звертається до можновладців, яким відведено особливе завдання *cigareligionis* – турботи про релігію. На думку лектора, якби держава була влаштована правильно, то таких людей не довелося б викривати, адже проти них була б застосована сила. Вони гідні покарання; їх злочин полягає в тому, що своїм прикладом вони утримують юнаків від *litterae*. Якщо ж ці *litterae* та гуманітарні науки будуть занедбані, то трапиться те саме, що в минулі роки сталося зі схоластиком, коли незнання цих речей привело до занепаду всіх справ – як людських, так і божественних. Утрата *litterare* – це покарання від Господа. Адже Бог говорить на нашій мові, то кожен, хто не вміє вправлятися в мовних дисциплінах – неправильно розумітиме Його слова. Так виникає схоластична нісенітниця. Але недавно, коли Бог змилюється над людьми і вирішив повернути їм Євангеліє (маються на увазі спільний переклад із Лютером), Він відновив і *litterae* – в допомогу перекладачам та усім зацікавленим. Тобто: гуманізм епохи Відродження як засіб Реформації! Для Меланхтона це означало другу П’ятидесятницю: очевидно, що «деяким добрим мужам» знання *litterae* допомогло в справі відновлення богослов’я. Хто ці добрі мужі?» Меланхтон не називає імен. Але він вказує їх у своїй передмові до підручника риторики від 1519 року – це Лютер, Еколампад,

Капіто, Еразм Роттердамський та Йоган Рейхлін. Слід відмітити, що В. Маурер простежує еволюцію поглядів Меланхтона від захоплення ідеями гуманістів до становлення його як теолога[33]. Витоки меланхтонівського гуманізму В. Маурер вбачав у флорентійському неоплатонізмі, сприйнятого від трьох духовних батьків: Йоганна Рейхліна, Йоганна Штоффлера та Еразма Роттердамського. При цьому, вважає В. Маурер, вплив Еразма Роттердамського на формування гуманістичної картини світу виявився вирішальним[33]. Зокрема, своє значення *Locī* він перейняв саме у Еразма.

Таким чином, окрім цілі вивчення мов заради шліфовки розуму *litterae* отримують і статус слуг богословів. Меланхтон наголошує, що без цих навичок вони не зможуть вистояти. Але тут він сам відмічає і інший важливий момент, адже Філіп зовсім не хоче, щоб його зрозуміли в тому сенсі, немов священне можна зрозуміти зусиллям розуму. Є деякі одкровення в області священного, які ми можемо відкрити тільки тоді, якщо їх захоче показати нам Бог, а Христа ми сповідуємо тільки Духом Святим. І все ж, окрім подібного пророчого погляду, слід прийняти до відома значення слів, бо божественні таємниці та настанови зберігаються та передаються нам у словах. Який сенс вимовляти їх без усвідомлення суті, подібно до магічних заклинань? А тим людям, яким дійсно важливе благочестя, нехай навчаються правильно говорити.

Ця програмна промова супроводжувалася конкретним нововведенням – предметом особливої гордості курфюрства Саксонія: традиційні курси, які готують до диспутів, були доповнені вправами в риториці. Тепер у суботу влаштувалися: в одну суботу декламації, а в іншу диспути. Меланхтон рано усвідомив, що студенська мова і стиль потребують вдосконалення. Пізнання в латинській граматиці і лексиці давалися їм ще в латинській школі. Але ясному мисленню та можливості чітко формувати свої думки слід було вчитися окремо.

В музеї у Бреттоні, присвяченому Філіпу Меланхтону, є дуже цікава величезна фреска, на якій зображений маленький Філіп у віці приблизно

семи років, який стоїть біля колодязя, а перед ним високі студенти, які йшли з Гейдельберзького університету. На обличчях цих студентів можна помітити неабияке здивування, адже вони зустріли в цьому глухому місті маленького хлопчика, який розмовляв з ними чистою латиною. Його дідусь, за рекомендацією Рейхлінга попідкувався про те, що у нього та його брата був вчитель, хороший грецист, латиніст та алгебраїст – Йоган Унгер. Унгер бив майбутнього реформатора за помилки, «по-ділу, з благих намірів», як згодом згадував Меланхтон. «Він зробив із мене вченого. Він полюбив мене, як сина, а я його, як батька. За короткий час, я сподіваюся, ми зустрінемося у вічному житті» [39, с.11].

Повертаючись до промови, важливо відмітити думку молодого вченого, що формальної логіки студентам недостатньо для опанування такими важливими навиками. Вона як і раніше викладалася в університеті, але очищена від порожньої віртуозності. Для Меланхтона важливо було організувати серйозне наукове керівництво для юних студентів. Уже в 1522 році Філіп Меланхтон хотів приставити до кожного студента обов'язкового тьютора. Спочатку йому це не вдавалося, адже не всі студенти та не всі доценти були до цього готові. Подібне інтенсивне опікування надавалось як студентам, які жили в колегіях, так і студентам, які жили у професорів. Меланхтон сам випробовував на собі таку опіку і все життя брав до себе студентів, навіть в той час, коли не мав фінансової зацікавленості у квартирантах. Протягом сорока наступних років його дім прийняв понад сотні студентів. Деякі з них ставали йому друзями, особливо – Франц Бухард та Еразм Ебнер.

У зимовому семестрі 1523/24 він був обраний ректором. Його обрання відбулося із порушенням Віттенберзького університету, затвердженого папою. Згідно зі статутом ректор повинен був бути не одружений, а Меланхтон одружився в листопаді 1520 року з дочкою одного заможного громадянина. Відомо, що Лютер активно опікувався шлюбом свого колеги. У період свого ректорства Філіп намагався запровадити дві свої основні педагогічні ідеї в нову навчальну програму: роботу над мовними навичками

шляхом постійних вправлянь у декламаціях та спеціальності, навчання за якими мало відбуватися за навчальним планом, складеним з урахуванням індивідуальних потреб студентів і знаходитись під контролем «прецептора». Згідно з цим порядком кожен студент повинен був особисто представитись перед ректором, який у свою чергу закріплював їх за одним із двох педагогів, що обійняли посаду керівників колегії. Цей же педагог і повинен підібрати для студента навчальну програму. Бо нічого немає шкідливішого, - говорить навчальний порядок Меланхтона, - ніж вчитися без плану. Педагог згідно потреб студента вирішує, які студенту можна відвідувати лекції і як саме йому вдосконалювати свою мову та стиль. Бо якщо малюванню учаться за допомогою малювання, то науці навчаються за допомогою письма та усної мови. Оскільки філософські диспутації вийшли із вжитку в якості вправ, то новий порядок був таким, що двічі на місяць повинні були влаштовуватись такі заходи: один раз промови вимовляють професори риторики та граматики, наступний раз студенти під керівництвом професорів. Той, хто прогулюватиме такі заходи, штрафуватиметься від імені курфюрста. Також раз на місяць повинні проводитись диспутації з фізики та математики. Залишатися без особистого «прецептора» і тим самим вештатись без толку студентам, які ще не досягли самостійності, було заборонено. Службовець університету, що допускає подібні студентські помилки, порушує божественну заповідь, як і ті з юнаків, що не слухаються мудрої поради наставників. Той студент, що відмовляється від призначеного ректором наставника підлягатиме виселенню з міста. Але, найважливіше тут – навчитися правильно говорити, - гласить статут. Це очевидно на прикладі трудів XV століття, коли разом із правильною мовою була втраченою і сама наука.

У другій частині університетський статут Меланхтона присвячений студентському способу життя. Він гласить про те, що хто побожний та порядний, тому не потрібні закони. *Pietas* навчаються із Біблії, *humanitas* та *civilitas* – у античних риторів та поетів. Педагогіка потрібна тільки тим, хто

воліє керуватися потиличниками, а не благочестям та розумом. Як відмічає Хайнц Шайбле, це місце демонструє, що слово «paedagogia» в ті часи мало більш вузький, репресивний сенс, ніж сьогодні. Наступним потім правилам поведінки передує фраза про те, що порядно людина не потребує подібних заповідей. Хоча, подібне зауваження у вищому ступені педагогічне – в сучасному сенсі слова.

Студентам слід мати скромний вигляд, одягатися благопристойно, шанобливо вітати старших. Їм не подобає: виламувати двері, спустошувати сади, віддаватися блуду, пити хмільне, ображати кого-небудь пасквілями, порушувати спокій міста криками та зборищами. Все це заборонено імператорським (римським) правом. Але оскільки університет являє собою автономний правовий союз, то штрафні санкції призначаються тут ректором. За тим, курфюрст забороняє студентам носіння будь-якої зброї.

Так, з 1523 року у Віттенберзі були введені дві декламації і влаштувалася одна, а пізніше і дві диспутації в місяць. Сам Меланхтон і сам склав за своє життя велику кількість академічних промов, а іноді і вимовляв їх сам. Проте, у нього був дефект мовлення, якого він соромився протягом усього життя. Йому погано вдавалось вимовляти звук літери «h», інколи він навіть підписувався як «Melanton».

Через три роки після прийняття Університетського статуту 10 січня 1526 році світ статут випустив і філософський факультет, автором якого також був Меланхтон. Початківцям було заборонено ходити на загальні лекції, перш ніж вони не доведуть ідеальне володіння латиною як письмовою, так і усною, а також не засвоять ази математики. Вивчення граматики повинно було проходити під керівництвом особистого прецептора на основі текстів Тернеція, Верлігія і листів Цицерона. Діалектика та риторика викладалися за підручниками Меланхтона. Для занять математикою рекомендувалось розглядати коментар неоплатоніка Прокла на Евкліда. В кінці навчання була можливість отримати ступінь бакалавра, але це не було обов'язковою вимогою. На наступному етапі навчання основною метою було детальне

вивчення природничих наук і етики (маються на увазі громадські дисципліни в широкому сенсі). Велика увага приділялась поглибленому вивченню математики та фізики. Давньогрецька мова рекомендувалася; для богословів вона – на рівні з даньосврейською – була обов'язковою.

У 1533 році у зв'язку з прийняттям нового уставу богословського факультету, автором якого теж був Філіп Меланхтон – відбувся перший докторський захист за останні вісім років.

1.3.1 Навчальні програми

Університетський статут, складений Меланхтоном, коли він обіймав посаду ректора вперше, передбачав складання індивідуальної навчальної програми для кожного нового студента. Відбувалося це, судячи з документів дослідників, не завжди [44, с.36]. До нас дійшло декілька навчальних програм, складених особисто Меланхтоном. Розклад студентського тижня юного герцога Йогана Фрідріха Померанського виглядала так: зранку – глава із Старого Заповіту, асалом та молитва, ввечері – глава із Нового Заповіту, псалом та молитва. По понеділках та вівторках – уроки читання листів Цицерона та Тернеція, Верлігія або Лівія, які завершувалися вправами на правила граматики та синтаксису, який зустрічався в прочитаному тексті. Після обіду – фізичні навантаження та музика, а за ними – повторення граматики та трактування трактатів Цицерона «Про обов'язки» або «Про дружбу», розгляд історика Саллюстія. По середам – катехізис та стилістичні вправи, включаючи правила віршування, які допомагають краще оцінювати і прозу. В четвер та п'ятницю зранку – урок діалектики, після обіду – урок риторики. По суботах – богослів'я, наприклад, Павло або Притчі Соломона та один псалом. У святкові дні – читання істориків, рекомендується часто повертатися до «Хроникону», складеного Каріоном та Меланхтоном.

Важливою метою освіти була для Меланхтона можливість ясності мови. Тут він посилається на Рейхліна, дипломатична кар'єра якого почалася з того, що граф вюртембергський Ебергард Бородатий взяв його із собою в якості перекладача, тому що той говорив латиною без акценту і італійці його

добре

розуміли.

Зразковим він називає студентам і прекрасний почерк Рейхліна, вимагаючи переписування текстів не тільки задля економії, але і задля тренування руки. Він повторював, що Демосфен переписав твір Фукидіда вісім разів, а сам Меланхтон переписав Послання апостола Павла до римлян тричі. Від Рейхліна він чув, що люди до винаходу друкарства були більш ученими та старанними, адже найважливіші тексти з кожного предмету їм доводилося переписувати власноруч.

У 1529 році він склав навчальну програму для одного студента факультету болослів'я, який уже далеко просунувся у навчанні. Головне в ній – хороше знання біблійного тексту. Для цього слід вранці та ввечері прочитувати одну-дві глави і при цьому здійснювати це з молитвою, як молебень, але при цьому й виписувати основні висловлювання та приводити їх згодом у систематичний порядок, тобто розподіляти по «loci communes», при цьому їх послідовність можна запозичити у відповідній книзі Меланхтона. Якщо якісь місця залишаються темними для розуміння, то слід скористатися коментарями. Система християнського вчення, пише Меланхтон, утримується в Посланні до римлян, яке розмірковує про виправдання, про роль Закону та різницю між Законом і Євангелієм. Другу систематику пропонує сам Христос у Євангелії від Матвія, у 24 главі, наказуючи проповідувати покаєння та відпущення гріхів і згадуючи гоніння і віру.

Для поглибленого вивчення Послання римлянам, галатам та колоссянам слід відводити по дві години кожного дня. У Посланні до римлян слід звернути увагу на думку та спосіб аргументації апостола Павла. Користуватися буд-яким коментарем Меланхтон тут не рекомендує. Свій перший власний коментар він випустив тільки в 1532 році. По Посланню до галатів уже існував коментар Лютера від 1519 року, а згодом з'явився і розширений коментар 1532 року. На Послання до колоссян Меланхтон рекомендує свій власний коментар, яким слід користуватися замість «Loci» до виходу їх переробленого видання, адже не всіх поглядів у «Loci» 1521 року

він притримується тепер.

Після подібної підготовки слід приступати до читання Євангелій. При цьому слова Христа слід розподіляти по перерахованим «Лосі». В Євангелії від Івана, наприклад, Христос говорить в більшості про віру та виправдання. В результаті такої роботи з'являється віроповчальний довідник в тому вигляді, у якому Меланхтон викладав його на лекціях.

Згодом слід приступити до глибокого вивчення деяких книг Старого Заповіту, а саме – Першої та П'ятої книг Мойсея за допомогою коментарів Лютера, а також Псалмів. В допомогу при вивченні книг пророків Меланхтон рекомендує також трактування Лютера. І завжди слід притримуватись уже добре відомих «Лосі». Також із світських текстів рекомендуються Ієронім та Нікола да Ліра. Основний принцип герменевтики – відмінність Закону та Євангелія. Володіння історією та філологічними інструментами вважаються апріорними.

Із святих отців найавторитетнішим признається Августин. Повчальними текстами є праці Ієроніма та інших, але до них слід відноситись більш критично. Стародавні правила слід приймати до відома заради історичного інтересу. Постійно слід віддавати собі звіт у тому, де мова йде про духовне життя, а де маються на увазі політичні обставини.

Для вправління в стилі можна брати спірні богословські теми – наприклад, спростовування вчення перехрещенців і, звісно, слід звертатися до читання латинських та давньогрецьких класиків, в тому числі юристів та філософів. Однак, постійно слід стежити за тим, щоб духовне не змішувалося з політичним. Граматика, риторика і діалектика нерозривно пов'язані одне з одним. Філософію слід вивчати богословам, але вони повинні чітко розрізняти все світське від своєї духовно сфери інтересів.

1.3.2 Продовження реформи університету

Йоганн Фрідріх, який став курфюрстом в 1525 році, відразу зрозумів необхідність зміцнення та реформування університету: відразу після присяги на посаду курфюрста його радник Грегор Брюк передав університету

відповідну

обіцянку

князя.

З часів відходу Карлштадта на богословському факультеті залишились тільки два ординарії із степенем доктора: Лютер та Йонас, який з 1523 року взяв на себе обов'язки постійного декана. Останній захист дисертації за старим університетським статутом відбувся 26 липня 1525 року. Для відновлення традиції захисту дисертацій після восьми років простою потрібна була потреба ззовні. Місто Гамбург ввело у себе Реформацію. Суперінтендентом та соборним пастором в березні 1532 року став Йоганн Епін, який навчався у Віттенберзі з 1518 року. Після завершення навчання він став учителем. З вступом на нову посаду були пов'язані й нові викладацькі обов'язки в області боголів'я, а вони в свою чергу потребували вчений ступінь доктора наук. Також в кінці квітня 1533 року англійський біженець, якого переслідували за віру, Роберт Барнс був посланий у Віттенберг із завданням супроводжувати Епіна. Віттенберські професори вирішили, що вони й самі ризикують тим, що спадковість захистів може перерватися і вирішили присудити науковий ступінь докторів своїм викладачам – Бугенгагену та Круцигеру. Бугенгагену було 48 років, у Віттенберзі він жив з 1521 року, а з 1523 року був міським пастором, надрукував коментар до Святого Писання, був візитатором в окрузі, а також реформатором у Брауншвейзі, Гамбурзі та Любеку. Круцигер у 1528 році отримав посаду проповідника при Замковій церкві. Питання присудження наукового ступеня Філіпу Меланхтону не обговорювалося, хоча обидва кандидати були його студентами. Сам Меланхтон не вважав це своєю ціллю і не висував кандидатуру. Дослідники відмічають із його листування за той період, що це питання його не турбувало. Міській раді Гамбургу було запропоновано, що Епін повинен три місяці провчитись у Віттенберзі, а згодом захиститись. Так і вчинили.

16 липня 1533 року курфюрст Йоганн Фрідріх мав розмову з Лютером, Меланхтоном, Бугенгагеном та Йонасом з приводу собору, про плани якого йому повідомили посланці імператора та папи. Оскільки випала нагода,

професори згадали, що мають намір оживити факультет трьома захистами. Курсфюрстові ідея сподобалась настільки, що він наказав влаштувати захист негайно, ще до його від'їзду, а він же в свою чергу візьмен на себе всі витрати. У той же вечір Меланхтон склав три списки тез різного ступеня складності. На наступний день відбулася диспуація під керівництвом Лютера. В ній брали участь і багато студентів Меланхтона. Поіменно згадуються Барнс, Александр Алезій, професор із Франкфурта та Лейпцизу та, звісно, сам Меланхтон.

Для Круцигера були призначені 24 тези про віру. Меланхтон сформував тут важливе припущення про те, що найрозумніші серед противників Реформації відклали (як і він сам) сумнів у спасінні й тим самим здобули впевненість у виправданні вірою. Для Меланхтона та його сподвижників це було дуже важливим. Проте, йому не хотілось розривати відносини із католиками. Після Тридентського собору питання про спасіння перетворилось в одну із непоборних доктринальних перешкод. Проте, на думку Філіпа, питання про співвідношення віри та справ не було закритим. Адже, Йоган Ек на Аугсбурському Рейхстазі визнав, що віра є головною підставою для виправдання і назвав людські справи другорядною підставою. Протестанти все ж заперечують, що виправдання можливе «тільки вірою»[19]. Дотримання Закону хоч і є необхідним для християн, проте, не є умовою нашого виправдання. Інакше, вважають Реформатори, впевненість у спасінні припинила б бути впевненістю. Тих людей, яких бентежить виведення Закону із справи виправдання людей, той не розуміє, що в цій справі мова йде не про зовнішнє життя, а про совість, яка закріплена Божественним вироком. Віра виступає не тільки інструментом справжнього пізнання Бога, але і послухом Закону та початком вічного життя. Індульгенцією прощення гріхів неможливо отримати, вичерпна сповідь не потрібна і неавіть неможлива. Проте, дозвільної молитви над тим, хто кається, відкидати не слід.

Бугенгаген отримав шість тез про церкву. В них ішла мова про те, що

церква – це місце, де правильно сповідується Слово Боже і правильно здійснюються таїнства. Таїнствами вважаються не тільки знаки сповідання віри серед людей, але, перш за все, знамення божественної волі щодо людини. Вони, як і Слово Боже, зміцнюють совість людей. Вони частково і є цим видимим Словом. Дієвість і таїнств, і Слова не залежить від особистих якостей священника. Але церквам всеодно слід піклуватися про становлення достойних священнослужителів. Таким чином, реформаційна діяльність Бугенгагена знайшла відображення в запропонованій йому диспутації.

Епіну надали можливість висловитися про людські передання. Очевидно, що вони не мають обов'язкового характеру і що пастирям не слід обтяжувати совість віруючих їх обов'язковим дотриманням. Однак, дотримуватись їх все ж корисно, якщо вони не суперечать Євангелію. Прикладом може служити утримання від вина у рехавитів у Старому Завіті та сучасні пости. Єпископські передання можна із чистою совістю ігнорувати.

Курфюрст був присутній увесь час під час розбору питань. З ним був, звичайно, і його зведений брат Йоганн Ернст, який навчався тоді у Віттенберзі, а також уся його свита. Після диспутацій курфюрсту подякували від імені декана та ректора.

Наступного дня о 8 годині в Замковій церкві цим трьом кандидатам та Ніколі Глоссену, новопризначеному суперінтенденту Ревеля, були присуджені наукові ступені ліценціатів богослів'я. Після цього курфюрст влаштував в замку великий бенкет для всіх доцентів та студентів факультету богослів'я, які розмістилися за двадцятьма столами.

Відомості про процедуру захисту до нас не дійшли. Коли в 1546 році у Франфурті також після довгої перерви відбувався захист, Меланхтон склав для неї процедуру, в основу якої лягла процедура захисту богословів Віттенберга.

Як університет в цілому, так і богословський та філософський факультети отримали нові статuti тільки в 1545 році. Їх автором був Філіп Меланхтон. Вних мова іде про бачення університетом своїх задач, а також дисципліну.

На початку кожного семестру статuti зачитувалися перед студентами та викладачами.

Адміністративні посади Меланхтон займав тільки на філософському факультеті. Ректором він був у зимовому семестрі 1523/24 та літом 1538 років. Деканом філософського факультету в зимовому семестрі 1536/37 та в кризовий час Шмалькальденської війни, а також з 1546 по 1548 рік.

Запрошення, які надходили з інших університетів він незмінно відхиляв. Однак, у пораді не відмовляв, особливо, коли зверталися з нагоди реформ або започаткування нових навчальних закладів. Для інших університетів було справою честі провести необхідні заходи силами власних професорів. Проте, опубліковані листи свідчать про те, що ці професори неодноразово зверталися до Меланхтона за консультаціями. Всього він знач понад 7000 чоловік та вів активні листування. Як в ситуації із запровадженням шкіл, так і в ситуації з університетами вплив Меланхтона не обмежувався звичайною присутністю. Його ідеї приносили плоди і через його учнів, і через листи, візитації, диспутації. Сучасні дослідники називають його головним теологом Реформації, дипломатом Реформації, а при житті його часто звали «Вчителем Німеччини»[7].

1.4 Розширена свобода викладання

Цей статут був прийнятий за часів правління курфюрста Йогана Постійного. Його брат Фрідріх Мудрий загинув у розпал Селянської війни. Колишні університетські структури були в значній мірі скасовані. Викладачі, які мали пребенди, змушені були терпіти недостаток через низьку кількість церковних приходів. А нові викладачі, які не мали такої бенефіції, жили ще бідніше. Незабаром після сходження на престол Йоганн зайнявся університетом. Він хотів аби Меланхтон, який, на його думку, як ніхто міг оцінити кваліфікацію викладачів – увійшов до складу Колегії реформаторів. Але вона давно втратила свій колишній вплив. Набільш впливовими фігурами в ніверситеті були Лютер, пропст Йонас, пастор Бутенгаген і магістр Філіппус.

Першочерговим заходом, який був узгоджений із Меланхтоном, було

рішення підвищити найнижчу платню на філософському факультеті з 20 до 40 гульденів на рік.

Річна заробітна плата Меланхтона та Лютера становила 200 гульденів. Це була найбільш висока платня у всьому університеті. Також ці викладачі були звільнені від обов'язку читати конкретні лекції та отримали право самостійно обирати собі теми. Меланхтон викладав в рівній мірі на обох факультетах. Тут необхідно звернути увагу на незвичайність такого положення. Він звільнявся від звичайних професорських обов'язків, його місце заміщалося новим професором. Меланхтон отримує право читати лекції за власним вибором, в тому числі у богословів, не маючи при цьому навіть богословського ступеня. Докторського ступеня він отримувати не став, адже свідомо хотів працювати на факультеті мистецтв, де найвищим ступенем був «магістр». Проте, для багатьох богословських диспутацій він складав тези. Князі або інші міста часто зверталися до богословів університету з проханням щодо експертного висновку різних положень. В основному, Меланхтон був упорядником цих документів.

У цьому полягала особливість Філіпа Меланхтона: він складав масу документів, особливо академічні домовленості, свідоцтва, тези, урочисті промови, курси лекцій і навіть книги для колег-друзів, під іменами яких ці тексти нерідко потім публікувалися.

У 1526 році після деякої перерви Меланхтон знову почав читати курс лекцій з Св. Письма. Це був його перший опублікований ним курс лекцій. Тут він знайшов для себе кінцеву ясність про роль Закону в питаннях свободи волі в справах спасіння. Тому в той же час він зважився і на етику Аристотеля. З лекцій вирости коментарі та підручники, які він постійно переробляв та покращував. Тематичний спектр курсів був широкий: біблійна екзегеза, філософська етика, систематичне богослів'я, діалектика та історія. У всіх цих предметах необхідним було знання давньогрецької мови. Але мова мала для нього і самостійну, літературну цінність. Демосфен, Евріпід та Піндар були авторами, яким він надавав перевагу та періодично повертався.

Інколи він вів заняття по Аристофану, Гомеру та Фулідіду. Птолемеї був для нього джерелом раннього інтересу до астрономії та астрології. Етикою та політикою, а також і риторикою він займався в полеміці з Аристотелем та Цицероном.

На богословському факультеті Меланхтон читав лекції за своїм підручником систематичного викладу богослів'я Лосі. Також в цей період він писав коментарі до тексту Нового Заповіту. У 1527 році Меланхтон надрукував свої коментарі на Послання до колосаням. Для коментарів до Послання до римлян йому знадобилося декілька підходів. В 1529 році вийшов короткий вступ, а в 1532 році перший повний коментар, на зміну якому прийшло перероблене видання 1540 року, а згодом і остаточно перероблене 1556 року. Курси лекцій з Посланням до коринтян, Посланням до Тимофія і за Євангелієм від Матвія частково були опубліковані учнями після його смерті. З старозавітних книг він займався тільки Псалмами, книгою пророка Даниїла та Притчами. Старий Заповіт був областю, якою займався тільки Лютер. Для численних іноземних студентів, які не розуміли проповіді німецькою мовою, Меланхтон створив тлумачення недільних читань латиною. При цьому, серед слухачів були такі, що записували за ним. Так виникли «Постилли» 1544 року.

Із записок студента Цезаря фон Плуґа вдалось встановити, план лекцій Меланхтона станом на липень 1557 року. Це була унікальна комбінація в одній людині. Після смерті Меланхтона його предмети розподілили між шістьма колегами.

1.5 Реформа шкільної освіти

Меланхтон прагнув до вироблення розумної системи викладання і в латинських школах. Він часто говорив, що в невеликих школах діти, які мали різний рівень знань, з неминучістю потрапляли в один клас, що створювало труднощі для молодших і змушувало нудьгувати старших.

Філіп Меланхтон вимагав потрібний розподіл у латинських школах. Спочатку дітям слід було навчитися читати та писати, а також освоїти ази

латині по основним частинам катехісису, по «DictaCatonis» та Донату. На цьому етапі можна було практикувати співи.

Хто освоїв цей базис, міг переходити в наступний клас. Тут на перше місце виходить граматики. Меланхтон надає великого значення тому, щоб діти проходили невелику кількість авторів, але ґрунтовно. «Не слід обтяжувати дитячий розум великою кількістю книг. Розмаїття, поза сумнівом, важливе» [4,5,6]. Ґрунтовому аналізу повинні підлягати Езоп, Теренцій, фрагменти з Плавта. Вранці слід займатися повторенням вивченого напередодні. При цьому слід вправлятися у відмінюванні та аналізі граматичних конструкцій. Час перед обідом відводиться граматиці: морфології, синтаксису, просодії. Після обіду слід зайнятися музикою. Новий текст повинен прояснюватися на прикладі центральної ідеї. Після полуденку заняття можуть проводитись у більш вільній формі та займатися «Педологіями» Петра Моселана та пристойними «Colloquia» Еразма. В якості домашнього завдання діти отримують одну сентенцію, яку слід вивчити напам'ять. Один день в тиждень, в суботу або середу, повинен бути виділений на вивчення християнської віри. Не слід брати занадто складний матеріал. Меланхтон невтомно засуджує тих шкільних майстрів, котрі зі свого марнославства перевантажують дитячі уми складними працями.

Той, хто уже на достатньому рівні опанував граматику, може перейти в третю групу. У цю програму входить Верлігій, Овідій, Цицерон. Тут школярі навчаються віршуванню, отримують перші уявлення про діалектику і риторику, здають перші письмові роботи. Уроки музики проходять спільно з другим класом.

Розподіл на класи в той час був уже відомою практикою, це не було чимось оригінальним. Ці рекомендації Меланхтона писалися в рамках церковних візитацій за дорученням князя. Лютер написав передмову. Тому для курфюрства Саксонія вони мали законну силу і отримали широку популярність. В дослідженнях вони часто зустрічаються під назвою «курсаксонські шкільні статuti», хоча вони входять до складу церковного

устава – «UnterrichtderVisitatoren» - «Повчання візитаторів».

Ця система відповідала не тільки меланхтонівським бачення релігії та освіти, але мала і повну підтримку Лютера. Дослідники часто відмічають повне відстоювання Лютером усіх ідей його молодшого колеги. В цих питаннях він завжди посилався на Меланхтона[42, с.197]. Уже в 1524 році він опублікував свій заклик «Главам міських рад німецької землі про те, щоб вони створювали і утримували християнські школи».

В тому ж році архієпископське місто, яке володіло обширними правами – Магдебург, прийняло Реформацію. Суперінтендантом став Нікола фон Амсдорф, віттенберзький канонік та професор, а ректором щойно заснованої міської латинської школи – учень Меланхтона Каспар Круцигер. У рідному місті Лютера, Ейслебені, в 1525 році графи Мансфельдські заснували латинську школу. Керував нею уродженець Ейслебена Йоганн Агрикола, який навчався у Віттенберзі одночасно з Меланхтоном, з яким його пов'язувала тісна дружба, і отримав разом з ним у Лютера звання бакалавра з богослів'я.

Викладав там Герман Туліхій, який перейшов у свій час на сторону Лютера та Меланхтона раніше за інших віттенберзьких доцентів. Агрикола та Туліхій опублікували шкільний статут, який був або складений самим Меланхтоном, або диктувався ним. Туліхій незабаром повернувся у Віттенберг. У 1532 році він став ректором латинської школи св. Іоанна в Люнебурзі, яка прославилася при ньому[21, с. 288].

У віттенберзькому університеті Меланхтон за власною ініціативою досягав здійснення своїх власних уявлен про реформу освіти. Проте, його вплив на шкільну освіту виник за збігом обставин: за допомогою складених ним підручників і через повчання візитаторів. У цій сфері він виявляв ініціативу тільки якщо його запрошували в ролі візитатора або якщо до нього прямо зверталися із проханням консультації. Це стосується і його «Трактату, спрямованого до адміністрації одного високоповажного міста щодо створення латинської школи» - в одному екземплярі текст був надрукований

1543 року в Бонні, коли Меланхтон був туди запрошений проконсультувати кельнського архієпископа. Адресат цього тексту – ганзейське місто Зост у графстві Марк, господар якого герцог Вільгем Клевський був втягнений у війну за грошовий спадок. В контексті цих подій Меланхтон написав відповідне звернення і знайшов їх першого ректора.

В процесі становлення саксонських княжих шкіл – з яких школи св. Афри та Пфорта існують і до цього дня та мають блискучу репутацію – Меланхтон безпосередньої участі не брав тому, що заснував їх в 1543 році герцог Моріц, який знаходився у напружених стосунках із курфюрстом Йоганом Фрідріхом, господарем землі віттенберців. Проте, дослідники Меланхтона відмічають прямий вплив та запозичення програми, складеної Філіпом Меланхтоном. Згодом, Меланхтон, коли він підпорядковувався дрезденському уряду, то в його обов'язки входили візитації княжих шкіл у Мейсені, Гриммі та Пфорті. У всіх цих школах Реформатор користувався беззаперечним авторитетом.

1.5.1 Відкриття школи у Нюрнберзі

Особливо тісні відносини Меланхтон підтримував з громадянами імперського міста Нюрнберга. У 1518 році під час своєї поїздки у Віттенберг він вперше відвідав це місто. Він наніс візит гумані Віллібальду Піркгеймеру, з яким він уже перебував у листуванні. Нюрнберг та Віттенберг давно були зв'язані через побратимів Лютера по ордену, Йоганна фон Штаупіца та Венцеслава Лінка, а також через професора права Крістофа Шейрля. У 1523 році після довгих років навчання у Віттенберзі повернувся додому і патрицій Ієронім Баумргартнер, який потім усе життя брав участь в політиці, - особливо в області церкви та політики – займаючи все більш високі посади. Дружбу зі своїм учителем Меланхтон проніс через усе життя. Баумргартнер супроводжував Меланхтона у поїздках та візитаціях.

18 жовтня 1524 року міський адміністрація Нюрберга прийняла рішення запросити Меланхтона як шкільного вчителя і доручила Баумргартнеру провести з ним відповідні перемовини. Меланхтон одразу та однозначно відхилив запрошення. Він відчував себе у боргу перед саксонським

курфюрстом за проявлену довіру, тому хотів залишитись. Замість себе Філіп запропонував Еобана Гесса. Однак, запрошенням нюрнберців він скористався як приводом до фінансового зміцнення свого університету з боку уряду. Однак по закінченні цього, багатого на події року, який приніс не тільки Селянську війну, але й перемогу Реформації у Нюрнберзі, нюрнберці відразу повернулись до ідеї заснування школи і справа пішла досить швидко. У весні 1525 року цей план визрів настільки, що Меланхтона вдалося запросити для допомоги та консультацій. Той із радістю погодився приїхати і зробив це на початку листопада. З собою він привіз свого товариша Йоахіма Камерарія. По дорозі вони відвідали цейцького соборного пропста Юлія фон Пфлуга – саксонського аристократа гуманіста, який був на два роки молодшим за Меланхтона.

У Нюрнберзі справа йшла не тільки про проект шкільного статуту і мова йшла не тільки про викладацькі кадри. Меланхтон близько познайомився і з тіньовою стороною (самою по собі необхідною та добре сприйнятою народом) Реформації: утисками та гонінням кларис. Настоятелькою цього нюрнберзького монастиря, що належав ордену францисканок, була Карітас, сестра Віллібальда Піркгеймера. У цьому монастирі жила й інша його сестра і дві його дочки, як і дочки багатьох інших сімей патриціїв. Позаяк це було частиною розмови ще в подорожі. Якщо, для прикладу, Катаріна фон Бора із монастиря Німбшен або сестра Камерарія із Бамберга, як і незліченна кількість інших монахинь, не зважаючи на небезпеку для життя, тікали з своїх монастирів, то в цьому місті сестри охотно жили під покровительством своєї настоятельниці, незвичайної жінки.

Спочатку Віллібальд підтримував подібну форму життя, але згодом, як і більшість нюрнберзьких сімей, став розглядати її як оману. Однак ті безчинства, заподіяні деякими його співгромадянами, наповнили його гнівом та відштовхнули від ідей Реформації. Для початку міська адміністрація Нюрнберга позбавила монахинь духівників, які перебували в ордені францисканців, а нав'язали їх августинців або картезіанців, яких ті

відкидали. Обраний черницями священник був відхилений. У висновку вони не могли ні сповідатися, ні причащатися. Однак, вони служили щоденні богослужіння та дзвонили в дзвони, хоча це було заборонено. Даремно благородний монастирський управляючий Каспар Нютцель, що був високопоставленим членом у міській адміністрації, намагався бути посередним між сестрами та органами влади. Спроби протестантських проповідників повернути сестер та аббата св. Егідія(цей монастир був бенедиктинським. Проповідники намагались переконати і його представників у правоті Реформації, але це призвело лише до посилення конфлікту) не мали жодного натяку на успіх. В народі була смута та протилежні позиції щодо конфлікту. На монахинь нападали із намаганнями осквернити монастир або самих черниць. 14 червня троє матерів з родин патриціїв насильно забрали своїх ридяючих дочок за допомогою членів міської ради. Це були: дружина монастирського керуючого пані Нютцель, пані Ебнер, мати улюбленого учня Меланхтона Еразма Ебнера та її сестра, вдова Урсула Тетцель. Черницям було 23, 20 та 19 років відповідно, до цього моменту вони прожили в монастирі уже декілька років.

Конфлікт між міською радою та кларисами тягнувся уже декілька місяців. Навіть найкращі з нюрнберзьких богословів – Венцеслав Лінк та Андреас Озіандер – не змогли нічого досягнути. Монастирський керуючий продовжував бути посередником. Перший радісний лист від настоятельки храму, отриманий ним, містив звістку про швидкий приїзд Меланхтона в Нюрнберг. Вона чула від свого брата, що Філіп «муж благочестивий, порядний, нелицемірний та люблячий справедливість». З його приїздом вона пов'язувала надію на те, що він не допустить, щоб «людей силою примушували до віри та речей, які будуть противними їх совісті». Вона дозволила йому прийти до неї в сповідальню в супроводженні керуючого. Для початку вона просила повідати їй «побільше про нове вчення». Після цього говорила вона. Коли Меланхтон почув, що черниці сподіваються на милість Божу, а не на свої справи, то сказав їй, що досягнення блаженства

доступно і в миру, і в монастирі. Лише про дійсність обітниць вони не змогли домовитись. «Він був такий скромний у бесіді, як ніхто із лютерців, що я зустрічала. Звістка про змушення примушення силою була йому дуже неприємною. Він вийшов від нас добрий другом» [42, с. 84-85]. Меланхтон активно клопотав за кларис перед членами міської ради. Ту обставину, що її монастир не був розігнаним і Нютцель не склав із себе повноважень монастирського керуючого, Карітас пояснювала собі його впливом. Образи та гоніння припинились, тепер за цим слідкувала влада. Карітас померла в 1532 році, через два роки після свого брата. Настоятелькою стала її сестра, а після неї – одна із дочок Віллібальда. Останя черниця померла тільки в 1590 році.

Щу до того, як почалося обговорення становлення школи, Меланхтона запросили на нараду по грошовому стандарту та виплаті відсотків. Його компетентних порад потребували і в інших справах, які виникали у зв'язку із Реформацією – навіть у юридичних. Наприклад, в питанні про використання доходів від церковних володінь після припинення їх використання за першопочатковим призначенням. З цього приводу він висловлювався письмого, порадившись дома із юристами: якщо ктитора більше немає в живих, спадкоємці більше не мають права претендувати на доходи, тому що не можна виключити, що ктитор бажав використати ці кошти для справи Реформації. Якщо ж він був ще живий і висловлюва незгоду із зміною використання коштів, то слід було на його вимогу повернути капітал. Меланхтон принципово притримувався переконання в тому, що скасовувати слід лише і звичаї, які не сумісні із доброю совістю.

Відкриття школи залишалось, однак, основною метою його візиту до Нюрнбергу. Було вирішено, що приймати слід тільки тих школярів, які в одній із латинських шкіл уже твердо володіли латинською граматиною. В трьохкласній школі Меланхтона граматику вчили в двох початкових класах. У новій школі передбачалося почати з матеріалу старших класів латинської школи. За рівнем вона повинна була відповідати факультету вільних

мистецтв, який пройшов гуманістичну реформу: тут викладалися діалектика, риторика, латинські класики та віршування, давньогрецька мова, математика та фізика, а також іврит на факультативах. Від учнів щотижня вимагалися письмові вправи, передбачалися регулярні диспутації.

Міська рада зробила ще одну спробу запросити Меланхтона керувати школою, але даремно. В якості викладачів твердо розраховували на Йоахима Камерарія, Міхаеля Ротинга та Еобана Гесса. Передбачалася перспектива запросити Сигізмунда Геленія, блискучого грециста, але той не поїхав. Викладати математику запросили спочатку Каспара Борнера із Лейпцига, але не поїхав і він. 10 квітня 1526 року засновники школи все ще перебували в стурбованому стані. Тільки тоді математику доручили Йогану Шонеру, знаменитому нюрнберзькому майстру глобусної справи. За свої старання Меланхтон отримав гонорар у розмірі 60 гульденів – третини його річної платні, або дві річних заробітніх платні викладача фізики із Віттенбергу. По дорозі додому, в Ерфурті, він мав бесіду з Еобаном та пообіцяв тому 150 гульденів річної платні. Теж було обіцяно Камерарію, іншим двом тільки по 100. У середині грудня Меланхтон був дома.

Але міська рада Нюрнберга не послабляла зусиль і запросила його із сім'єю пожити в їхньому місті довше, підтримати школу протягом першого часу та сприяти її розквіту. Меланхтон вважав своє постійне перебування в місті зайвим, але приїхав на урочисте відкриття школи. 10 травня він в'їхав у місто в супроводі Милаеля Ротинга та ще двох чоловік. До жаху обох членів міської ради Ієроніма Баумгарнера та Ієроніма Ебнера, які прибули привітати зібрання, не було ні Камерарія, ні Гесса. Але незабаром під'їхали і вони. Меланхтон зупинився у бенедиктинському монастирі св. Егідія, який 12 липня 1525 року був переданий аббатом Йоганом Пісторієм і братією із 24 осіб. В ньому і розмістили школу.

Наради тягнулися до 21 травня. Тільки в понеділок після П'ятидесятниці міська рада прийняла остаточне рішення відкрити школу. 22 травня були надруковані офіційні запрошення. Адміністрація місця пообіцяла

безкоштовне навчання, а 23 травня 1526 року відбулося урочисте відкриття. Меланхтон виголосив святкову промову.

Після урочистого засідання відкриття школи йому також слід було написати заключення стосовно змін у церковних обрядах. Він висказався за збереження всіх обрядів, які можна розглядати як негріховні. Особливої уваги він надав латинським співам, службам та порядку її проведення. Кількість мес слід було скоротити, а згодом замінити добовим колом богослужінь. Він також порадив збільшити кількість приходів для того, щоб можна було вести опитування причасників перед таїнством – це була свого роду сповідь, яка полягала у перевірці на предмет правильного розуміння причастя. 29 травня місто прощалося із Меланхтоном, обдарувавши його великою кількістю подарунків.

Того ж місяця Альбрехт Дюрер написав гравюру Меланхтона, яка набула широкої популярності. В ідеалізованому зображенні він пізнається як один із чотирьох апостолів – в образі апостола Івана. Вони – художник та богослов – знайшли спільну мову. Молодий вчений позував Дюреру, а той у свою чергу розповідав йому про свою реалізацію як художника. Ці розповіді назавжди залишились у його пам'яті. Через тридцять років, 25 вересня 1556 року він напише в одному листі: «Дюрер говорив, що в юності любив малювати чудові і незвичайні образи, а в старості він дивиться на природу і намагається зобразити її як можна точніше, розуміючи, наскільки це складно»[42, с.89]. Меланхтон продовжує: «Так же із промовою. Я шукаю точного та зрозумілого формулювання і намагаюсь уникати двозначностей».

РОЗДІЛ 2

Релігійні та філософські практики Філіпа Меланхтона

Євангельська віра була для Меланхтона осередком життя. Він був і мислителем, і богословом. У церкві йому часто доводилось вирішувати питання, які входили в компетенцію єпископа. Однак в сенсі професійної діяльності він числився на філософському факультеті. Ряд складених Меланхтоном підручників починається із граматики давньогрецької мови. Це був його перший предмет, який його запросили викладати у Віттенберг після того, як він декілька років займався цим у Тьобінгені. Давньогрецька відкривала дорогу до читання джерел всіх інших дисциплін, якими він займався: риторики, діалектики, етики, історії, фізики, астрономії, богослів'я. Також Філіп протягом всього життя складав вірші і давньогрецькою, і латиною. Деяких давньогрецьких поетів він переклав на латинь (Піндара та Евріпіда). Також на латинь були перекладені праці Демосфена, Аристотеля, Птолемея.

Без латини починати навчання в університеті було неможливим. Пізнання в ній також включали в себе вміння віршування. Меланхтон мав досвід інтерпретації багатьох латинських авторів. Основним із них був Цицерон – незмінне джерело занять риторикою та етикою. Перші вірші на латинській мові були опубліковані ще у 1511 році. А в березні 1509 року Йоганн Рейхлін подарував йому грецьку граматику, в якій вперше з'явилося прізвище майбутнього реформатора та гуманіста: «Меланхтон» - прізвище «Шварцерд», перекладене на грецький лад. Цей подарунок був фактом признання за вірші на латині, які написав дванадцятилітній школяр. Сучаники, як відмічає Хайнц Шайбле [41, с.148], вважали його великим поетом.

У 1525 році Меланхтон видав латинську граматику. Вона часто

перевидавалась, використовувалась іншими авторами в якості прикладу. Його статuti завжди підкреслювали важливість вивчення мов у будь-якій серйозній освіті. За власними відчуттями він більш вільно відчував себе в латині, проте писав і на вишуканій німецькій мові.

На початку 1519 року був виданий підручник риторики з опорою на гуманістичний досвід. Філіп часто говорив, що риторика є ідеалом античної освіченості. Сучасним поколінням слід було відновити цей досвід, а також діалектику. Своїх студентів він закликав вивчати ці дисципліни в рівній мірі, адже, не володіючи діалектикою жоден оратор не в змозі сформулювати ясну думку. Тому через рік і було опубліковане видання підручника діалектики.

Наступним кроком в його методиках стала перевірка теорії на практиці. З 1523 року в університеті кожні два тижні проводилися декламації. Декламаціями називалися мистецьки складені промови на різні теми, які читалися вченими із науковим ступенем та повинні були служити студентам прикладами для наслідування. Склалися ці урочисті промови, здебільшого, Меланхтоном. У багатьох випадках вони друкувалися під іменами його колег або учнів. В інституті Меланхтона при Гейдельберзьській академії наук зберігається понад 180 таких промов.

У 1528 році Меланхтон опублікував перероблене видання своєї «Діалектики». До її складу також увійшли і правила риторики. Автор невтомно повторював про потребу спільного вивчення цих курсів. У листуванні з колегами він відмічав, що студентам недостатньо зрозуміло, що діалектика обов'язкова для нашого мовлення і для судження щодо чужих творів. На лекціях професор часто намагався переконати студентів у привабливості цього предмету за допомогою прикладів. Йому було важливо відкрити студентам дорогу до найважливіших праць Аристотеля, які можна зрозуміти тільки при умові володіння основами логіки. В такому контексті Меланхтон вважав свої підручники кращими за праці попередників. Із них він виділяв роботи тільки Йогана Цезарія та Рудольфа Агріколи. Разом із тим він був налаштований допрацьовувати свої підручники.

На той момент нове видання «Риторики» було майже готовим. Воно вийшло через три роки, а згодом знову було допрацьоване уже в 1542 році. На відміну від діалектики, в риторичі вже були класики – Цицерон та Квінтіліан, які були обов'язковими для студентів. Своє особливе значення Меланхтон бачив у цій демонстрації взаємозалежності предметів, а також оновленні прикладів.

Оскільки мова вибудовується на основі речей та слів, що їх описують, Меланхтон ділить свій підручник на дві частини. Остаточна назва підручника «*ElementorumrhetoriceslibriII*» - «Основні поняття риторики». В першій частині мова йде про пошук та систематизацію матеріалу – *inventionunddisposition*, а в другій – про мистецтво формулювання, *elocutio*. Заучування промов та їх декламація лише мимохідь згадується, але особливої уваги таким методам автор не надає. Перша частина праці пересікається із діалектикою, а друга із граматиною.

В рамках *invention* аналізуються три види мови, розроблені в античній риторичі: епідейктична, державна та промова в суді. В додаток Меланхтон формує четвертий жанр промови – *genusdidaskalikon*, яка відноситься до повчальних промов – лекцій, проповідей. Це промова, в якій немає задачі, на відміну від античних, переконати в чомусь слухача. Її завдання полягає у викладенні основ. Однак, продовжує автор, важливішим за ці теорії є здоровий людський розум і пізнання в науках. Тут знайдеться достатньо матеріалу для мови, якщо оратор опанує методом.

Яким би не був важливим момент, якому посвячена мова, але будь-який винахід буде марним, якщо не знайти потрібних слів для опису. «Бо без світла неможливо осягнути речі» — продовжує автор. Якщо ми не будемо стежити за нашим мовленням, то будь-яка наука буде неясною та темною. Меланхтон застерігає від іноземної та новомодної манери виловлюватися, вигадуючи нові вираження. Такі люди, на його думку, намагаються виглядати розумними, але часто промахуються повз предмет своєї розмови. Прикладом таких людей Меланхтон називає деяких схоластиків, філософів,

еретиків та кабалістів. Заново винайдені слова манять своїми таємницями, а насправді лише поширюють плутанину та нісенітницю. «Найбільш надійна ознака безладу в голові — потворна мова». В протиставлення таким марнославним вченим Меланхтон протиставляє Тернеція, Цицерона, Цезаря, Лівія. Із сучасних прикладів стилю особливо виділяється Еразм Ротердамський.

Меланхтон був не тільки майстерним стилістом та філологом, а також і цінував красу образотворчого мистецтва. Він підтримував дружбу із першокласними художниками, такими як Дюрер та Кранах(із батьком та сином). В кінці своєї «Риторики» 1531 року він увіковічнив пам'ять трьох, на його думку, найбільш майстерних митців своєї епохи, провівши паралель між художнім стилем та трьом даними риторики: простим, величним і серединним. Дюрер створював монументальні зображення, Кранах(старший) чудові, а Грюневальд(він його просто називає по-дружньому «Матіас») — щось середнє між ними. Меланхтон також віддає собі звіт, що такі оцінки є досить абстрактними.

Над «Діалектикою» він працював ще двадцять років. Відразу після Шмалькальденської війни, у серпні 1547 року він надрукував у Віттенберзі третій варіант книги. 3000 тисячі екземплярів були розпродана миттєво і автор одразу зайнявся підготовкою нового тиражу. Ці «*Erotemata Dialectices*» містять у собі повну систему діалектики, представлену в доступній для викладання формі. Ця праця вважалась невід'ємною книгою для кожного студента і в наступному столітті. Проте, її можна було знайти і в багатьох високообдарованих людей того часу. Церковнослужителі користувалися нею для правильного розуміння текстів Біблії, а інтелектуали сповідували певну моду, вважаючи за потрібним мати в свої бібліотеці підручники Меланхтона. В цій праці автор відмічає, що досягнення спільної істини можливе тоді, коли співрозмовники розмовляють однією мовою. На його думку, діалектика отримала дурну славу через наявність поганих підручників та викривлення. Меланхтон викладає в ній чисте вчення Аристотеля, а також знайомить

читача з хорошими коментарями на праці філософа, відсилаючи нас до Олександра Афродійського та Боеція. Із сучасних авторів рекомендуються Йоганн Цезарій та Йодок Вілліх.

Він і сам продовжував інтенсивні заняття діалектикою. Незважаючи на те, що в його університеті була кафедра діалектики і вона не пустувала, він продовжував викладати цей предмет буквально до самої своєї смерті.

2.1 Етика та політика. Повернення до Аристотеля

В одному із листів Меланхтон скаже, що він почав займатися богослів'ям для того, щоб зробити цей світ кращим. В ті часи його називали ще етиком Реформації. Проте, жодному із значних реформаторів не приходило в голову недооцінювати етику. Труднощі, з якими зіштовхнулися реформатори, полягали не в моральній розбещеності, лібертинізмі, а в правильній оцінці вищих етичних вчинків перед обличчям Абсолюту. Пасічник О. С. зауважує, що однією із найважливіших лейтмотивів Реформації слугувала думка про те «бідняки також можуть потрапити до раю». Іншими словами: моральність вважалася обов'язковою, але при цьому вона не вважалася заслугою, за яку від Бога покладалась якась нагорода. Реформаторам належало продумати цей екзистенціальний феномен, захистити його від помилкових толкувань і пояснити віруючим. Відомо, що Меланхтон був незадоволений тим, як реформаційні ідеї були сприйняті селянами в ході повстання. Цим питанням він займався багато років. З часом його пояснення стали загальнодоступними для розуміння й вони не допускали будь-якого помилкового тлумачення.

Однак, так було не завжди. Спочатку вони з Лютером розглядали природню етику, якій надавалося велике значення і прийшли до висновку про необхідність заперечення її ролі в справі порятунку[43, с.16-17]. Проте, природню етику ніхто з реформаторів не заперечував. Однак, йому спочатку докоряли за деякі його формулювання, які могли свідчити про інше. Це були «зверхні» слова про Цицерона та «образливі» відгуки про Аристотеля. У своєму «Зверненні до дворянства» Лютер назвав Аристотеля «сліпим язичницьким учителем». Згодом, Меланхтон додав, що в схоластиці

«мертвий язичник» витіснив Бога Живого. Тому він рекомендував Лютеру сказувати на своєму факультеті аристотелівські книги з фізики, метафізики, психології та етики, адже вони містять непереборні протиріччя щодо християнського вчення.

Успішним завершенням цієї полеміки можна вважати те, що з літа 1521 року у Віттенберзі поступово скоротилось викладання цих предметів за Аристотелем.

Як тільки впала стара система, Меланхтон приступив до створення нового – реформаторського університету. 10 січня 1526 року ним був опублікований складений статут викладання та прийому іспитів. Місце, яке утворилось із скасуванням «Етики» поступово було заповнене римськими ораторами та поетами.

Про Аристотеля ще мова не йде, але суперечки між реформаторами уже велися[43, с.20]. У позитивному ключі він вперше згадується в приватному листі Йоахиму Камерарію від 7 вересня 1526 року. Меланхтон, перебуваючи в роздратованому настрої відносно одного свого колеги, говорить тут про себе, що він аристотелик. Він допускає, що мудрецю теж властиво мати афекти, якими ж він, по настанові Аристотеля, здатен володіти. Те, що Меланхтон надавав серйозного значення афектам було не новим. У «Loci» 1521 року він захищав тезу про те, що пристрасть долається іншою пристрастю. Проте новим є те, що в цьому листі та конкретному вченні він називає себе саме послідовником Аристотеля.

28 серпня 1527 року Меланхтон читав лекції своїм студентам, вивезеним від чуми, у Єні. На них він згадує план лекцій за «Етикою Аристотеля». Уже через два роки він опублікує книгу «InEthicaAristoteliscommentaries». В ній немає ні оригінального грецького тексту, ні порекладу(це було в задумі), а тільки тлумачення автора на обрані місця із перших двох частин «Етики».

Передмова до «Політики» 1530 року містить в собі посилання на ці коментарі. Згідно з ними, трактування окремих елементів праць Аристотеля здатне пояснити, яким чином Євангеліє може допустити дійсність моральної

філософії і яким чином ми можемо поєднати її із повсякденністю. Меланхтон також не виключає, що його будуть критикувати за те, що він пропонує студентам у вигляді обраних уривків автора, якого слід читати цілком. Спочатку він збирався тлумачити весь текст Аристотеля. Його учень Ульріх Шилінг фон Каннштатт намагався спонукати його на це, бажаючи пізнати справжню філософію. Меланхтон направив його на лекції даньогрецької мови, адже читати Аристотеля в оригіналі було значно простіше, ніж у латинському перекладі, який приносив у текст «темні та незрозумілі зміни». Проте, студенти не володіли текстом та були занадто лінивими для того, аби переписувати його лише для себе. А оскільки вони мали лише латинські переклади з великою кількістю помилок та неточностей, то Меланхтон прийняв рішення прояснити хоча б найважливіші місця задля забезпечення доступу до оригіналу. На початку книги автор звітує перед читачами про цілі своєї праці. Його коментар починається такими словами: «Якщо нас надихає користь інших мистецтв, таких як медицина або архітектура, то наскільки близьким нашому серцю повинно бути мистецтво, яке містить в собі опис чеснот, адже воно для життя не менш корисне, ніж будь-яке інше. Користь його очевидна як в приватному житті, так і суспільному. Хто вивчає його, той стає кращим: душі тих, хто навчаються воно веде від варварства до освіченості. Це мистецтво допомагає нам створювати та розуміти закони, а також навчає управляти державою. Однак пізнання людини та норм поведінки було б і без цієї користі(як і пізнання природи) ціллю, яка не потребує обґрунтування. Підмічені філософами вроджені норми є божественними дарунками, якими не можна нехтувати. Адже дуже корисно порівнювати філософські вчення із християнськими. Різниця між ними стане від подібного порівняння лише очевиднішою. Існують, крім того, різні філософські школи. Найнадійніша з усіх – школа Аристотеля. Епікурейці та стоїки ввели помилкові нововведення. Я ж у свою чергу бажаю слідувати за Аристотелем, адже його вчення подається обережними методами, простими і придатними для викладання словами. Хто надає перевагу такому способу,

той менше всього ризикує пройти мимо істини. Адже мова істини проста»[30, ст 176].

За цією філософською передмовою слідує розділ про різницю між християнським вченням та філософією. Ці міркування були вкрай важливими для автора. Навіть своєму вірному другу Камерарію він наполегливо радить звертатись до цієї частини його коментарів. Він також говорить і про те, що філософського вчення та чеснот недостатньо, і вчення про благодать вище за наші спроби досягти високого морального рівня. Х. Шайбле[41, 42, 43], Г. Борнкамм[23] та Н. Куропка[30] відмічають це повернення Меланхтона до вчення Аристотеля. Зокрема, дослідники зауважують на негативному відношенні Філіпа то схоластичного трактування античного філософа, але ніяк не його настанов. Однією із своїх задач він вбачав «очищення» латинських помилок у тлумаченнях та наверненню студентів після надання негативної оцінки Аристотелю в ході Реформації.

Уже в 1530 році була видана праця «Commentarii in aliquot politicis libris Aristotelis». Оскільки з квітня 1530 року він був відсутній у Віттенберзі через Аугсбурський рейхстаг, його курс з цієї праці довелось завершити раніше.

«Політологія є наукою про вказівки загального характеру, які стосуються державного устрою. Вона описує образ держави, міркує про розподіл багатств, про шлюб, управління, закони, обов'язки народу, договори та штрафи. Проте, ми повинні з самого початку розрізняти політику від Євангелія та відкидати думку недосвідчених людей, що вважають, немов Євангеліє є політичним вченням, опираючись на яке слід засновувати держави» [20, с. 1-3].

Меланхтон підтримує думку про те, що аристократія є найкращою формою державного правління. Вона являє собою пропорціональні співвідношення між монархією та демократією. Монархія також потребує її в якості корективу, бо без цього вона виродиться в тиранію. Ніхто не здатен самотужки охопити поглядом все, керувати всім і ще державі не вигідно

влаштувати все за поданням однієї людини. Меланхтон називає ідеальну державу такою «в якій мудреці та інші добрі люди обговорюють свої плани і правлять державою одностайно, з вірністю та щирими зусиллями» [20, с. 6]. Такий приклад знайшовся імперському місті Нюрнберзі, в якому не боролися за владу, а здобули своє значення завдяки наукам, мистецтвам та ремеслу. В серпні 1537 року він хвалить місто, однак додає, що це все від Бога. Демократію Меланхтон не схвалював. В цьому судженні він посилається на судження Платона та Аристотеля. «Здавалося б, демократія - найкращий державний лад, адже запановує повна свобода, кожен робить що хоче і влаштує життя на свій смак (557b-c). Але це враження оманливе: при демократії немає справедливості, бо влада дістається тим, на кого випадково упав жереб або хто «виявив свою прихильність до натовпі» (558c). Біда демократії в тому, що вона, проголошуючи рівність в правах, зрівнює нерівних за своєю природою. Крім того, при демократії фактично не діють закони і немає належного врядування. Люди, які не бажають підкорятися, не підкоряються, не бажають воювати, коли інші воюють, не воюють і т. д.; засуджені до смерті або вигнання розгулюють на свободі (558a). З законами там не рахуються, щоб не мати над собою ніякого пана (563d)» [24]. Аристотель розглядає демократію як якісно найгіршу форму державного ладу в порівнянні з трьома ідеальними, «правильними» (політія, аристократія, монархія). Кілька разів в своєму головному політико-філософському праці «Політика»[1] Аристотель дає визначення демократії, позначаючи її головні ознаки. «Демократія зазвичай визначається двома ознаками: зосередженням верховної влади в руках більшості і свободою» (1310a30); «свобода – це можливість робити всякому що завгодно»; «Кожен живе за своїм бажанням» (1310a33-35); «Жити так, як кожному хочеться» (тоді як рабство - «відсутність можливості жити, як хочеться» - 1317b11-14). В якості характерних рис демократії згадуються також справедливість і рівність (1291b30-35, 1310a30-32). Аристотель виділяє наступні загальні принципи, характерні для демократичного ладу, очевидним чином виходячи

з афінського досвіду розвиненої демократії (власне кажучи, її-то він і описує): «всі посадові особи призначаються з усього складу громадян; всі керують кожним, окремо взятим, кожен - всіма, коли до нього дійде черга; посади заміщуються за жеребом або всі, або за винятком тих, які вимагають особливого досвіду і знання; зайняття посад не обумовлено жодним майновим цензом або обумовлено цензом найбільш невисоким; ніхто не може займати одну і ту ж посаду двічі, за винятком військових посад; всі посади, або ті, де це представляється можливим, короткострокові; судова влада належить всім, обираються судді з усіх громадян і судять по всіх справах або здебільшого їх, саме по найважливішим і найістотнішим ... Народні збори здійснює верховну владу в усіх справах ... Наступною особливістю демократичного ладу є те, що всі отримують винагороду: народні збори, суд, посадові особи ... » (1317b19-36). «Якщо олігархія, визначається благородством походження, багатством і освітою, то демократію відрізняють протилежні ознаки - безрідність, бідність і грубість» (1317b38-41). Цитуючи ці та інші місця Меланхтон коротко вказує, що демократія – це негідна обговорення екстремальна ситуація, при якій чернь захоплює владу.

Після «Політики» Меланхтон знову звертається до «Етики». Уже в квітні 1532 року він здає до друку свої коментарі до третьої та п'ятої книг. Сполучені з колишніми коментарями «*In Primum, Secundum, Tercium, et Quidum Ethicorum commentatii*»[38]. Після цього він наважився на спробу систематичного викладення етики. У 1538 році він видав «*Philosophiaemoralisepitome*». До 1545 року ця книга декілька разів перевидавалась та доповнювалась, поки не вийшло її остаточне видання. В 1548 році він знову читав курси по «Етиці».

2.2 Політичні інтриги

Фрідріх Мудрий запитував у своїх богословів з приводу того, як протидіяти імперській владі, але при цьому не протидіяти Богу. Це питання не було суто академічним. Після того, як Лютер покинув Вартбург(він переховувався там

у зв'язку із указом Ворського едикту) та продовжив працювати в університеті Віттенберга, курфюрст більше не міг приховувати своє покровительство над богословом. При імператорському дворі вже тоді поговорювали про можливість його зняття.

На початку лютого 1523 року Лютер, Амсдорф, Бугенгаген та Меланхтон склали своє заключення. В цей момент Лютер щойно завершив свою роботу над книгою «Про світську владу – який їй личить послух»[32] і посвятив її брату курфюрста Фрідріху Йоганну, майбутньому правителю. Приводом для написання послужила суперечка про те, як підданам поводитися по відношенню нової заборони на лютерівський переклад Нового Заповіту. В цьому контексті це видається принциповим питанням про відношення християнської церкви та світських наставнов. Згодом ці роздумі увійшли в основу політичної етики Меланхтона. Уже самий заголовок книги Лютера дає зрозуміти, що послух, заповіданий Богом, має свої кордони. Лютер розрізняє Царство Боже і царство земного світу. За його словами, справжнім християнам влада не потрібна. Але навіть таким християнам потрібно жити в земному світі, виконувати закони, а у випадку, якщо вони несуть за щось відповідальність, то і вдаватися до насилля, адже тільки таким чином стає можливим співіснування з глупими людьми, яких більшість. Одне із основних переконань Лютера полягає в тому, що світом неможливо управляти завдяки лише Євангелію. Ми вважаємо, що цей принцип можна оскаржувати, що періодично і стається. Однак дослідники, які хочуть зрозуміти логіку дій реформаторів та Лютера повинні враховувати контекст та епоху, в якій відбувалася Реформація.

В заключенні професорів ішлося, що слід розрізняти відмінність, коли курфюрст діяє як християнин та випадки, коли він діє як носитель певних повноважень та цінностей. Меланхтон у своєму заключенні говорить про необхідність доброї совісті та про те, що боротьба йде за благу справу, отже, совість князя може бути спокійною, якщо він упевнений в тому, що народ, який його обрав, одобряє його дії. Але, оскільки в масі своїй народ

невіруючий, то він не бажає боротися за Євангеліє. Таким чином, Меланхтон висловлюється проти боротьби. Його часто критикували деякі радикально налаштовані Реформатори за відсутність більш жорсткої позиції та готовність йти на компроміси з католиками. Проте, на захист свого товариша Лютер завжди ставив свій авторитет, нагадуючи, що саме Філіп Меланхтон був автором Аугсбургського віросповідання або ж представником Реформації на інших переговорах чи диспутах. Знаходячись у Кобурзі та підтримуючи сподвижників листами він відмічав, що не зміг би так як Філіп представити свій Рух та досягти значних успіхів. Хайнц Шайбле[41, с. 29-30] у своїй біографії відмічав декілька епізодів, коли маленький Філіп зустрічався зі смертю. Батько почав брати маленького сина із собою на резиденції, зокрема в місто Гейдельберг. 27 липня 1503 року єпископ Вормський та гейдельберзький канцлер Йоганн фон Дальберг помер, впавши зі сходів. Філіп випадково опинився поблизу і той день назавжди врізався у його пам'ять.

Уже через рік спокій його сім'ї був порушений серйозною небезпекою, яка справила враження на життя Філіпа. Під час війни за спадок місто Бреттен знаходилося у блокаді, влаштованій молодим герцогом Ульріхом Вюртемберзьким. Меланхтон у довелось бачити обстріли та втрати, а також бути присутнім тоді, коли солдати ворога погрожували та побили його дідуся. З тих пір, семирічний Філіп добре знав, що таке війна. Саме тут вбачається корінь його подальших невтомних спроб, направлених на збереження миру шляхом компромісів. На тій війні його батько зі своєю артилерією воював під містом Мангеймом. Додому він повернувся хворим та пораненим. Сім'я вважала причиною хвороби воду з отруєної ворогом криниці. Філіп відмічав у своїх листах, як цей спогад змушує його здригнутися. З такого раннього віку Філіп жив з хронічно хворим батьком, який постраждав унаслідок війни.

У наступній частині заключення Меланхтон говорить про те, що та невелика кількість людей, яка може назвати себе християнами, готова

швидше віддати своє життя, ніж дати іншим захищати себе. Чи може християнин допустити свій захист іншими людьми — це питання автор залишає відкритим. Але якщо цей християнин — князь, то він зобов'язаний дати іншим захистити себе. Тут Лютер із Меланхтоном розглядають різні варіанти: по-перше, ситуацію, в якій курфюрст захоче зберегти авторитет, який він демонстрував раніше. Тоді йому слід дозволити, щоб імператор провів на його землі арешти, адже імператор — це повелитель над князем. Однак, якщо нападають рівні йому, без наказу імператора, то йому слід захищати своїх підданих. Богослови з Віттенберга, таким чином, не були принциповими сторони каси пацифізму(особливо Лютер та Аґрікола). Проте, тим більш помітною була їх рішуча боротьба за мир тоді, коли на горизонті з'являлась небезпека війни.

Поки діяв Вормський едикт, тобто до Аугсбурського релігійного миру 1555 року, реформаторським князям та містам доводилось в будь-який момент очікувати оголошення імператором атаки, і серед князів було достатньо таких, які могли б підтримати імператора. Тому з обох сторін активно заключались союзи. В лютому 1528 року ландграф Філіп Гесенський отримав від двору свого тестя Георга Саксонського текст договору про союз вірних Риму князів(тобто, противників Реформації), який містив у собі конкретні плани війни з ціллю знищення лютеран. Він не знав, що цей текст був плодом інтриги Дрездена кого віце-канцлера Отто фон Пака. В страшній панацеї Філіп Гесенський почав домовлятися з курфюрстом Йоганом Саксонським про план превентивного удару. Йоганн, у свою чергу, звернувся до Лютера за порадою. Меланхтон в той момент був у візитаційній поїзді в Тюрингії. Лютер наказав послати за ним гінця.

Одразу при поверненні Меланхтона богослови поспішили у Веймар, де курфюрст та ландграф радилися між собою та очікували порад реформаторів. Лютер та Меланхтон рішуче відмовилися від превентивної війни. Завдяки розсудливості реформаторів та доказів володарям земель ця ситуація мала щасливий кінець. Обман Пака розкрився і йому довелося переховуватись. З

цього моменту йому загрожували обидва табори. У 1536 році він був заарештований та страчений у Брюсселі.

2.3 Locicomunes

Головна богословська праця Меланхтона — це *Loci*. Починаючи з Аристотеля «*topos*», «*locus*» означає «загальне місце. Схожий принцип був і у Філіпа Меланхтона. Вперше про «*loci*» та їх застосування він висловився в «Риторичі», ще не будучи під впливом Лютера. При цьому він посилається на «Послання про метод освіти» [40] Рудольфа Агриколи та на підручник риторики Еразма «Про подвійний запас слів та речей»[25]. Друга книга вийшла, коли Меланхтону було п'ятнадцять років, тобто він рано прийняв її до відома.

Еразм рекомендує юнакам, які мають намір опрацювати всю наявну літературу, записувати собі якомога більше «*loci*», за якими слід розподіляти прочитане: «Тому, хто має намір прочитати всі види письменників(бо зробити це раз в житті необхідно тому, хто хоче вважатись освіченим) слід скласти собі якомога більше «*loci*». Нехай людина черпає їх частково із жанрів та видів вад та чеснот, частково із іншого, важливого для смертних у речах і частого серед аргументів. І нехай впорядковує їх за принципом близькості та протилежності. Бо близьке нагадає і те, що слідує з нього. Протилежне — теж. Візьмемо, до приміру, в якості першого «*locus*» повагу і неповагу. За ним розташовуються споріднені речі. Перша із них — повага по відношенню до Бога, друга — повага до вітчизни, а третя — по відношенню до батьків чи дітей або по відношенню до ти, кого слів пошановувати як батьків(наприклад, вчителів) і завдяки яким ми живі. Протилежністю цього є неповага. До неї додається марновірство. Їх можна, таким чином, поєднати»[24, с. 2-7]. Таким чином, вказує автор, у юнаків утворюється великий об'єм запасів і для слова, і для письма. Систему цих «*loci*» вони можуть створити собі самі або перейняти у філософів.

Це місце Меланхтон, звісно, переписав майже дослівно. Еразм

рекомендував те, що давно практикували італійські гуманісти. Мова йде про схему впорядкування змісту, який приходить утекст ззовні. Однак, для Філіпа Меланхтона «loci» уже на той момент мали не тільки практичне та навчальне значення. Слідуючи в цьому Рудольфу Агриколі він зв'язував їх із самими речами. В книзі Меланхтон називає їх «formas rerum» — «формою речей»[2, с.86-186].

Своє бачення та функції «loci communes» Еразм розробляв згодом у своїх богословських працях, у додатках до виданого ним Нового Заповіту. Він рекомендує вдаватися до них у вивченні Біблії, на необхідності якого він Акції активно настоював. У своїй праці «Methodus» від 1516 року він пише про необхідність створення окремих богословських loci або запозичення їх у когось для того, щоб з їх же допомогою і до них зв'язувати все прочитане, таким чином вилаштовуючи свою систему знань. В якості прикладу він називає віру, піст, страждання, втіху, обряди, благочестя, говорячи, що так можна нарахувати близько двохсот-трьохсот loci[25, с. 1-12]. В 1519 році у Меланхтона вони ще незлічені. Також крім біблейських текстів Еразм рекомендує проаналізувати тексти святих отців, навіть язичницьких письменників. Результатом постає збір матеріалу для коментування, при цьому темні місця прояснюється шляхом порівняння з іншими. Втому ж році, що і «Риторика» Меланхтона, вийшла книга «Про спосіб або метод найкоротшого шляху до істинної теології» Еразма. Тут практично дослівно повторюється пасаж 1516 року, включаючи посилання на «Про подвійни запас». Таким чином, Меланхтон знову посилався на авторитетну думку Еразма. Сам же він після цього почав працювати над виправленням запозиченої у Еразма ідеї loci. Результатом цієї роботи стала серйозна герменевтична праця.

У своїх лекціях по Посланню до римлян він розумів, що в основі цієї головної праці апостола Павла лежить певна схема, яку йому, інтерпретатору тексту, потрібно виокремити. Він намагався підійти до тексту не із підготовленим уявленням про нього, а зрозуміти, що цей текст хоче сказати.

Тому він не став дотримуватися поради Еразма, який вважав, що потрібно підходити до тексту із заготовленими loci, а хотів сам вияснити, які loci містить цей текст. В цьому і постає колосальний герменевтичний прогрес: подібний підхід довів свою цінність у відношенні до будь-яких текстів, незалежно від їх змісту. Система loci, яку Меланхтон намагався вичленити із послання «Послання до римлян» склала серйозну конкуренцію богословським працям Еразма. Прямо він про це не говорить, але є деякі студентські конспекти, в яких приводиться таке порівняння.

Це головна богословська праця Філіпа Меланхтона. Автор тричі переписував її заново. В кінцевому варіанті він власноруч надрукував німецький варіант книги, адже переклади Георга Шпалатина та Юстуса Йонаса його не влаштовували. Німецький варіант він присвятив Анні Камерарій, дружині свого друга.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети ми прийшли до висновків, у яких дослідили релігійні, освітні, філософські та політичні практики реформатора та гуманіста Філіпа Меланхтона, якого ще за життя називали «Вчителем Німеччини». Однак в історіографії, затінений постатями Еразма Роттердамського, Мартіна Лютера, Томаса Мюнцера, він виглядає діячем «другого плану». Сучасні наукові роботи нерідко представляють Меланхтона як вченого-гуманіста, який лише завдяки впливу М. Лютера вимушено «трансформувався» в реформатора. В інших дослідженнях Меланхтон зображується як реформатор-теолог, який частково або повністю відмовився від гуманізму. Полеміка навколо цієї проблеми була започаткована ще у XVI ст., коли Меланхтона почали звинувачувати у відході від ідей М. Лютера. Загалом же спроби помістити його на одну із сторін не увінчувалися успіхом. Діяльність Меланхтона не обмежена лише однією роллю: людина завжди відчуває себе багатшою, ніж будь-яка форма ідентичності. В наших розвідках ми утримуємося від однозначної відповіді на це питання і досліджуємо обидва аспекти діяльності Меланхтона.

Було досліджено методи реформ шкільної освіти, а також проаналізовано ряд положень та документів, які стосувалися освітніх процесів, що вийшли з під пера Меланхтона.

Аналізується програмний твір «*Locis communes*», в якому Лютерівська теза про рабство волі була переосмислена Меланхтоном із урахуванням нової теології і гуманістичних принципів. Визнаючи ідею передвизначення і те, що над індивідумом панує афект, Меланхтон переконує, що людина все ж має можливість обирати. Цей складний релігійно-гуманістичний синтез дозволив Меланхтону обґрунтувати ідею про участь індивіда в процесі покращення власної людської природи і, таким чином, пом'якшити категоричне вчення

Лютера про приречення.

Окреме місце в дослідженні займає розгляд університетської діяльності, що включає в себе спробу відходу від схоластики, переосмислення «аристотелівської спадщини», а також роль етики та дисципліни в його положеннях, що слугували підставою для розвідок на предмет причетності Філіпа Меланхтона до проєкту дисциплінарної Європи

Висвітлюється розуміння Меланхтоном завдань реформованої освіти, яка має розвиватися в межах ліберальної ерудиції. З урахуванням ідей гуманізму і Реформації мислитель вибудував логічну систему взаємозв'язків різних дисциплін, що дає підставу говорити про спробу ще в XVI ст. побудувати міждисциплінарні зв'язки. Встановлено, що для реформаційної теології однією з гострих проблем було питання про застосування лютеранами зброї для захисту релігійних переконань. Визначено, що мислитель керувався біблійними і гуманістичними етико-моральними принципами, які категорично не допускали будь-яких військових виступів. Основна ідея – уникати конфронтації і вирішувати проблеми в мирних переговорах, ґрунтуючись на біблійних принципах і турботі про суспільне благо.

Список використаної літератури

- 1) Аристотель. Политика / Аристотель ; переводчик С. А. Жебелёв ; под общей редакцией А. И. Доватура. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 297 с. — (Антология мысли).
- 2) Дильтей В. Воззрение на мир и исследование человека со времен Возрождения и Реформации. М.: СПб.: «Центр гуманитарных инициатив», 2013. — 464 с. (2-е изд.) / Серия «Книга света»
- 3) Котляров П. М. Гуманістичний образ Філіпа Меланхтона за візуальними джерелами XVI ст. / П. М. Котляров // Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва. — К., 2016. — Вип. 2. — С. 58-69.
- 4) Котляров П. М. Меланхтонівська реформа школи Ейслебена: гуманістична парадигма / П. М. Котляров // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2017. — Вип. 2 (133). — С. 38-42.
- 5) Котляров П. М. Німецька школа напередодні реформації та спроби її реформування / П. М. Котляров // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. — 2017. — № 3. — С. 46-50.
- 6) Котляров П. М. Філіп Меланхтон між гуманізмом і Реформацією: проект реформи школи Нюрнберга та її пріоритети / П. М. Котляров // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2017. — Вип. 49. — С. 234-237.
- 7) Котляров П. М. Німецький гуманізм і початок Реформації / П. М. Котляров // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. — 2004. — № 27. — С. 12-17.
- 8) Котляров П. М. Теологія і дипломатія: діяльність Філіпа Меланхтона в контексті європейських міжнародних відносин / П. М. Котляров // Науковий вісник дипломатичної академії України. 2002. — Вип. 6. — С. 313-322.

- 9) Котляров П. М. Від Вормсу до Шмалькальдену: дискусії у реформаційному русі щодо питання про право на збройний опір / П. М. Котляров // Науковий вісник дипломатичної академії України. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 423-431.
- 10) Котляров П. М. Філіп Меланхтон у справі реформування та заснування німецьких університетів / П. М. Котляров // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Прут, 2003. – С. 54-62.
- 11) Котляров П. М. Філіп Меланхтон та його внесок у справу реформування медичної освіти в лютеранських університетах Німеччини / П. М. Котляров // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. – 2006. – Вип. 34. – № 4. – С. 65-69.
- 12) Котляров П. М. Про право на збройний опір: теологія та внутрішня дипломатія Філіпа Меланхтона / П. М. Котляров // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2016. – Вип. 130. – С. 39-42.
- 13) Котляров П. М. Рекомендаційні листи як засіб зміцнення *respublica literaria* (за листуванням Філіпа Меланхтона) / П. М. Котляров // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2014. – № 29 (322). – С. 15-19.
- 14) Котляров П. М. Формування ідентичності Філіпа Меланхтона та її гуманістичний контекст / П. М. Котляров // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – К. 2017. – Вип. № 51. – С. 134-139.
- 15) Котляров П. М. Теоретичні засади освіти у ранніх педагогічних та релігійних творах Філіпа Меланхтона / П. М. Котляров // Гілея: Науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2017. – Вип. 125 (№ 10). – С. 34-37.
- 16) Лютер М., Меланхтон Ф., Пети-Коклико А. Тексты для раздела «Реформация в Германии» / Пер. с лат. и нем. В.М. Володарского //

- Памятником музыкально-эстетической мысли западноевропейского Средневековья и Возрождения. М., 1966. С. 372-379, 383-384. Муциан Руфь // Советская историческая энциклопедия. М., 1966. Т. 9. С. 834.
- 17) Малер-Матязова Е. «Что такое Просвещение?» – (философский ответ И.Канта и вопрос М.Фуко) // Форум молодых кантоведов – М.: ИФ РАН, 2005)
- 18) Меланхтон, Филипп. Аугсбургское вероисповедание (1530). Перевод с немецкого Ирины Каркалайнен, под ред. Ивана Фокина / См.: Лютер, Мартин. О свободе христианина. [Сборник]. Уфа: ARC, 2013. С. 117—157.
- 19) Новикова О. Э. Политика и этика в эпоху религиозных войн: Юст Липсий (1547—1606). — М. : РХТУ им. Д. И. Менделеева, 2005. — 400с.
- 20) Платон. Государство / Перевод с древнегреческого А.Н. Егунова. М.: Академический проект, 2015. — 398 с.
- 21) Соловьев Э.Ю. 'Непобежденный еретик: Мартин Лютер и его время' - Москва: Молодая гвардия, 1984.
- 22) Шафф Ф. История христианской церкви: в 8 т. Т. VII. Современное христианство. Реформация в Германии. – СПб.: Библия для всех, 2009.
- 23) Bornkamm H. Die theologischen Thesen Luthers bei der Heidelberger Disputation 1518 und seine theologia Crucis // H. Bornkamm // Bornkamm H. Luther, Gestalt und Wirkungen: ges. Aufsätze / H. Bornkamm. – Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus G. Mohn, 1975. – S. 130-146.
- 24) Erasmi Roterodami. De duplici copia verborum ac rerum: commentarii duo. Schurer, 1516
- 25) Erasmi Roterodami. Methodus - In Testamentum Novum praefatio, sec. ed. 1516. Front Cover. Desiderius Erasmus. Brepols Publishers, 2014.
- 26) Hagenbach K. Geschichte der Reformation vorzüglich in Deutschland und Schweiz. Bd. 3. / K. Hagenbach. – Leipzig: Hirzel, 1871. – S. 127.

- 27) Hall H. Philip Melanchthon and the Cappadocians. A Reception of Greek Patristic Sources in the Sixteenth Century / H. Hall. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co., 2014. – S.
- 28) Ioanni Oecolampadio. «Epistola de Lipsica disputatione». CR Vol. 1. – S. 88.
- 29) Kirn, Otto (1910). "Melanchthon, Philipp". In Jackson, Samuel Macauley (ed.). *New Schaff–Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*. 7 (3rd ed.). New York: Funk and Wagnalls. pp. 279–286. Retrieved 4 November 2017 – via Christian Classics Ethereal Library.
- 30) Kuroпка N. Melanchthon im Profil / N. Kuroпка. – Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
- 31) Lohrmann, Martin (2012). "Melanchthon, Philip, 1497–1560". In Whitford, David M. (ed.). *T&T Clark Companion to Reformation Theology*. London: T&T Clark (published 2014). pp. 432–433.
- 32) Martin Luther. Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei / Musaicum Books, 2017. – S.64
- 33) Maurer W. Der jungen Melanchthon zwischen Humanismus und Reformation. – In 2 Bd. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1967.
- 34) Meinhold P. Philipp Melanchthon, der Lehrer der Kirche / P. Meinhold. – Berlin: Lutherisches Verlagshaus, 1960. – S. 15;
- 35) Pauck, Wilhelm, ed. (1969). "Loci Communes Theologici: Editor's Introduction". *Melanchthon and Bucer*. Library of Christian Classics. Philadelphia: Westminster Press.
- 36) Philipp Melanchthon. Loci communes rerum theologicamm seu hypotyposes theologicae / Ph. Melanchthon // *Corpus Reformatorum*. Vol. XXI. – Halle: C.A. Schwetschke, 1834-1860. – S. 81-227.
- 37) Philipp Melanchthon. Commentarii in aliquot politicos libros Aristotelis. Philip. Melanch// Staats- und Stadtbibliothek Augsburg// Clug, 1530. – S.62

- 38) Philipp Melanchthon,: In primum, secundum, tertium, & quintum ethicorum commentarii Philippi ...; Vitebergae 1532 [Clug]
- 39) Richard, James William (1898). Philip Melanchthon: The Protestant Preceptor of Germany, 1497–1560. New York: G. P. Putnam's Sons. Retrieved 4 November 2017 – via Internet Archive.
- 40) Rudolf Agricola. De ratione studii epistola. Publisher, Petreius, 1530. Original from, the Bavarian State Library. Digitized, Oct 25, 2012.
- 41) Scheible H: Melanchthon. Vermittler der Reformation. Beck, München, 2016. – 519 s.
- 42) Scheible H. Melanchthon: eine Biographie / H. Scheible. – München:C. H. Beck, 1997. – 294 s.
- 43) Scheible H. Aristoteles und Wittenberger Universitätsreform / H. Scheible // Humanismus und Wittenberger Reformation. – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 1997. – S.124-125.
- 44) SternL. PhilippMelanchthon: Humanist, Reformator, PraeceptorGermaniae / L. Stern. – Berlin: AkademieVerlag, 1963..